

AMERİKAN YAKINDOĞU YARDIM HEYETİ'NİN MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE URFA VE ÇEVRESİNDEKİ YARDIM ÇALIŞMALARI*

The Relief Activities of The American Near East Relief Committee in Urfa and Surrounding During the National Struggle

Cenk DEMİR** & Süleyman TEKİR***

Öz: Osmanlı Hükümeti tarafından yayınlanan Sevk ve İskân Kanunu neticesinde göçe tabi tutulan Ermenilere yardım etmek amacıyla ABD menşei *Ermeni Yardım Komitesi* (The Armenian Relief Committee, ARC) adı ile bir yardım organizasyonu tesis edildi. Ekim 1915'te James Barton başkanlığındaki bu komite, faaliyet sahasının zamanla genişlemesi ile birlikte farklı isimler altında çalışmalarını sürdürdü. 6 Ağustos 1919'da *Yakındoğu Yardım Heyeti* (Near East Relief, NER) adını alan heyet, Osmanlı kaynaklarında ise *Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti* adı ile anılacaktır. Diğer taraftan yardım faaliyetlerinin sistemli bir şekilde yürütülmesi amacıyla NER tarafından Osmanlı coğrafyası ise çeşitli ana yardım merkezlerine ayrıldı. Söz konusu merkezî bölgelerden birisi Halep olup, dönem dönem değişmekle birlikte Urfa, Antep, Maraş, Mardin, Diyarbakır, Kilis ve Bilecik gibi yerleşim yerlerindeki yardım faaliyetleri de Halep'teki ana yardım merkezine bağlı olarak yürütüldü. Bu çalışmada öncelikli olarak NER'in Urfa'daki yardım faaliyetleri incelendi. Urfa'nın yanı sıra Halep, Antep, Kilis, Maraş, Mardin, Diyarbakır ve Bilecik çevrelerinde icra edilen yardım faaliyetleri de irdelenen bölgeler arasındadır. Bu bağlamda, başta *Uluslararası Araştırma için Dijital Kütüphane* (Digital Library for International Research / DLIR) adresinde yer alan *American Board - Near East Relief*'e ait arşiv belgeleri olmak üzere, çeşitli tetkik eserler incelemeye tabi tutuldu.

Anahtar Kelimeler: ABD, Yakındoğu Yardım Heyeti, Misyoner, Urfa, Yetimhane

Abstract: A charity organization was established with the name Armenian Relief Committee (ARC) of the USA in order to help the Armenians who were subjected to the immigration under the *Relocation and Resettlement Law* issued by the Ottoman Government. The committee, headed by James Barton, continued to work under different names with the expansion of the field of activity over time. On August 6, 1919, the delgation, which was named as *the Near East Relief* (NER), in the Ottoman sources, it is also known as *Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti*. On the other hand, the Ottoman

* Bu çalışma III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** (Dr. Öğr. Üyesi); Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sinop-Türkiye. E-mail: cenkdemir@sinop.edu.tr; **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0003-4075-6251>

*** (Dr. Öğr. Üyesi); Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sinop-Türkiye. **Orcid ID:** <https://orcid.org/0000-0001-5862-2548>

geography is divided into various main aid stations by the NER for the purpose of the systematic execution of the aid activities. One of the central regions is the Aleppo, with the periodical changes, relief activities in settlements such as Urfa, Antep, Maraş, Mardin, Diyarbakır, Kilis, and Bilecik were carried out in connection with the main aid station in Aleppo. In the study, primarily the NER's aid activities in Urfa will be examined. In addition to Urfa, Aleppo, Antep, Kilis, Maraş, Mardin, Diyarbakır and Bilecik are among the regions to be examined. In this study, primarily be on the point of the archive documents of the American Board – the Near East Relief, which is internet address at the Digital Library for International Research (DLIR), the Ottoman Empire archives and examination works will be subject to examination.

Keywords: USA, Near East Relief, Missionary, Urfa, Orphanage

1. Giriş

Kadim şehir Urfa, derin tarihi kökleri ile Mezopotamya coğrafyasının önemli yerleşim yerlerinden birisidir. Çok kültürlü nüfus yapısı, geçmiş dönemlerde olduğu gibi bugün de zenginliğini korumaktadır. Farklı inanç ve kültürleri içinde barındıran şehir, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaptı ve ilgi çekici bir cazibe merkezi şeklinde varlığını sürdürdü. Şüphesiz kentin bu çok kimlikli yapısı, Batılı Hristiyan misyoner örgütlerinin de ilgisini çekti. Bu bağlamda Urfa ve çevresindeki ilk misyonerlik faaliyetleri Katolik Fransisken tarikatına bağlı Kapusen rahipler ile birlikte başladı. Kapusen rahipleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Urfa'da bir kilise inşa ettikten sonra, 1883'te Kapusenlerin kentteki misyonerlik faaliyetlerine Fransisken rahibeler de katıldı. Fransisken rahibeler, şehirdeki Süryani nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgede küçük bir kilise-ev'de yaşamlarını sürdürürken açtıkları dikiş-nakiş kursları ile Hristiyan bayanların sevgisini kazanmaya çalıştılar.¹

Diğer taraftan Protestan bir misyoner teşkilatı olan *Amerika Yabancı Misyon Temsilcileri Birliği* (The American Board of Commisioners for Foreign Missions, ABCFM)'ne bağlı misyonerlerin özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Urfa'da misyonerlik faaliyetlerine başladıkları söylenebilir.² Söz konusu örgüt tarafında 1860 yılında Harput'ta yapılan toplantı sonrasında alınan kararlar gereğince Osmanlı coğrafyasındaki misyon faaliyetlerinin düzenli bir teşkilat şeması üzerinden yürütülmesine karar verildi ve coğrafi bir taksimat yapıldı. Buna göre Sivas'ın güneyinden Mersin'e, Mersin'den Halep'e çekilen ve

¹ Cihat Kürkçüoğlu, "Urfa'da İlk Misyonerler ve Küçük Bir Klinikten Urfa Misyoner (İsviçre) Hastanesi'nin Doğu Öyküsü", *Şanlıurfa: Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2002, s. 61.

² Ayrıca Urfa, Antep ve Maraş şehirlerindeki Ermenilere yönelik 1830'ların başında, İngiliz Protestan misyonerler tarafından Ermenice harfli Türkçe hazırlanmış İncil nüshalarının dağıtılması şeklinde bölgede birtakım misyonerlik faaliyetlerinin olduğu da bilinmektedir. Frank A. Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, Çeviren: Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 178.

Halep'in de içinde yer aldığı bölge, *Merkezi Türkiye Misyonu* olarak adlandırıldı.³ Bu misyonun en önemli merkezi Antep olup, Urfa da aynı misyon sınırları içinde yer aldı.⁴ ABCFM'e bağlı gezici kadın ve erkek misyonerlerin, 1850'lerden sonra düzenli olarak Urfa'yı ziyaret edip, ayin ve toplantılar yapması neticesinde kentte sayıları bini aşan Protestan cemaat oluşturuldu.⁵

Ne var ki misyoner Corinna Shattuck'un Ekim 1892'de bir kez daha Urfa'ya gelmesi ise ABCFM'nin şehirdeki misyonerlik faaliyetleri açısından önemli bir dönüm noktası olacaktır.⁶ Kendisinin, Urfa'daki yetimhane çalışmalarına ek olarak, endüstriyel faaliyetler çerçevesinde yetim çocuklara çeşitli zanaat kollarında eğitimler vermesi ve en önemlisi ise körler için açtığı okul, Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin şehirde iyiden iyiye hissedilmesine vesile oldu. C. Shattuck, 1902'de Mary Harutunian ile birlikte Urfa Körler Okulu'nu faaliyete geçirdi. Rahatsızlığı nedeni ile 1910'da C. Shattuck'ın Urfa'dan ayrılmasının ardından 1914 yılına kadar kusursuz bir biçimde yürütülen Urfa Körler Okulu projesi, Birinci Dünya Savaşı'nın derin etkilerinin bir sonucu olarak 1915'ten itibaren tamamen sona erdi.⁷ Okul, birçok görme engellinin hayata

³ “Merkezi Türkiye Misyonu, 1860'lardan önce, Türkiye Misyonu, ardından Ermeni misyonu, bu misyonun Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmesinden sonra da güney kısmını oluşturan bölge içinde yer almıştır.” Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 259.

⁴ 1848 yılında Antep, Merkezi Türkiye Misyonu'na bağlı bir merkez istasyon konumuna getirildi. Amerikan Board misyonerlerinin bölgede yaptığı incelemeleri neticesinde ise Urfa ve Kilis'in 1850'de Antep istasyonuna bağlı birer dış istasyon olmasına karar verildi. İdris Yücel, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005, s. 171; Alan, *a.g.e.*, s. 271.

⁵ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'ndeki Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 328; Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 376.

⁶ C. Shattuck, *Merkezi Türkiye Misyonu'na* bağlı Antep istasyonunda çalışmak üzere 1873'te Osmanlı topraklarına geldi. Gelişinden üç yıl sonra 1876'da Urfa'ya ilk ziyaretini gerçekleştirdi ve at sırtında bölgede incelemeler yaptı. Bu incelemeler neticesinde yetişkin kızlara okul açmak amacıyla kısa süreliğine Urfa'ya yerleşti. Sağlık sorunları sebebiyle ABD'ye dönen misyoner C. Shattuck, sağlığının ABD'de olduğu kadar Türkiye'de de iyi olabileceğini düşünerek, 1883'te Maraş'a geldi ve buradaki misyoner kız okulunda öğretmen olarak göreve başladı. 1892'de ise Maraş'taki görevinden ayrılıp, misyonerlik faaliyetlerini Urfa'da sürdürmeye başladı. Fusun Çoban Döşkaya, “Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (ATDD)*, İlkbahar 2018, 5 (14), s. 99-101.

⁷ İdris Yücel, “Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 7, S. 14, Güz 2011, s. 73-82. Hürü Sağlam Tekir, *Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmaların Eğitimi ve Toplumsal Hayattaki Roller (1899-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015, s.171-173. Diğer taraftan Corinna Shattuck'un Urfa'daki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi edinmek bkz. Abdullah Ekinci,

kazandırılması bakımından önemli bir misyonu yerine getirirken Urfa'daki Protestanlık propagandasına ve bölgedeki Amerikan nüfuzuna katkı sağlayarak da bir başka amaca hizmet etti.

Öte yandan Amerikan misyonerlerin Urfa'daki çalışmalarından esinlenen Alman Protestan misyonerlerinin de şehirde önemli faaliyetleri olacaktır. 1894-1896 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşanan Ermeni olayları, Almanya'da da yankı bulmuş, kısa bir süre sonra *Alman Ermeni Yardım Kuruluşları* hayata geçirilmişti. Bu arada Eylül 1895'te Friesdorf/ Almanya'da Doğu'daki Hristiyan ve Müslümanlar arasında yürütölen misyonerlik faaliyetlerini göröşmek üzere çeşitli cemaatlerden gelen misyonerler ile birlikte geniş katılımlı bir toplantı düzenlendi. Aynı günün akşamında Papaz Johannes Lepsius⁸ ve iki arkadaşı, Doğu'da Müslümanlar arasında misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak düşüncesi ile yeni bir misyoner örgütü kurmaya karar verdiler. Bu yeni örgütün oluşumunda, *Ermenistan için Alman Yardım Birliği*'nin merkez komitesinde yer alan Dr. Johannes Lepsius'un ismi ön plana çıkacaktı. Almanya'daki Ermenilere yönelik yardım kuruluşlarının idari anlaşmazlıklar sonucu bölünmelerinden sonra, 1896 yılının paskalyasında Lepsius'un girişimleri ile temelleri atılan, ancak yaklaşık bir yıl sonra örgütsel yapılanmasını tamamlayan *Alman Şark Misyonu* (Deutsche Orient Mission/DOM) isimli yeni bir misyonerlik örgütü oluşturuldu. Öte yandan Lepsius, 1896 baharında Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında Amerikalı misyonerlerle yakın ilişkiler kurdu. Talas ve Urfa'daki yetimlere yönelik çalışmalara destek olmak için topladığı bağışları söz konusu misyonerlere teslim etti. *Alman Şark Misyonu* (DOM)'nun merkezi olarak Urfa'yı seçen Lepsius, görevlendirdiği Amerikalı misyoner Corinna Shattuck'un Temmuz 1896'ın sonlarında kentte bir Alman yetimhanesi tesis etmesine

İsmail Asoğlu, "Urfa'da Bir Hristiyan Kadın Misyoner: Corinna Shattuck ve Faaliyetleri", *Osmanlı Urfası*, Editör: Abdullah Ekinci, Cilt: 1, Urfa Okulu Yayınları, İstanbul 2018, s. 404-421.

⁸ 1858'de Berlin'de doğan Alman teolog Johannes Lepsius, teoloji eğitimini tamamladıktan sonra Aralık 1884'ten 1886 yazına kadar Kudüs'teki Alman cemaati papaz yardımcılığı ile şehirdeki Alman cemaat okulunda müdürlük ve öğretmenlik yaptı. Daha sonra Almanya'ya dönen Lepsius, Ocak 1887'de Friesdorf'ta küçük bir köy olan Wippra-Harz'da papazlık görevine başladı. Aynı zamanda halkılığa ilgi duyan Lepsius, köyün iktisadi kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla kırk kadının istihdam edildiği bir halı dokuma atölyesi kurdu. 1896'da Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında, ABCFM tarafından bakımları sağlanan Kayseri ve Urfa'daki Ermeni yetimlerle yakından ilgilendi. Bu gezi sonrası Anadolu'daki Ermeni toplumunun sorunlarına daha fazla eğilmeye başlayan Lepsius, aynı zamanda Türkleri katil, fail; Ermenileri maktul, meful olarak gösteren çok sayıda makale ve kitabı kaleme aldı. Yazıları bugün Batı kamuoyunda, Ermenilerin kıyıma uğradıkları yönünde yazılan birçok kitaba kaynak teşkil etmektedir. Johannes Lepsius'un hayatı, kendisinin ve kurucusu olduğu *Alman Doğu Misyonu* (Deutsche Orient Mission /DOM)'nun Urfa'daki faaliyetleri ile eserleri için bkz. İnan, *a.g.e.*, s. 320-409; Kieser, *a.g.e.*, s. 228-234.; Selami Kılıç, "Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi (ATAM)*, XVII, Kasım 2001, s. 585-601.

vesile oldu. Bir süre sonra ise ilk Alman misyonu çalışanları Franz Eckart ile Pauline Partunky Şubat 1897'de Urfa'ya geldiler ve Mayıs ayında şehirdeki Ermeni dullar için bir halı dokuma atölyesi faaliyete geçirildi.⁹

Diğer taraftan Urfa'daki gerek misyonerlik gerekse de yardım faaliyetleri açısından önemli kuruluşlardan birisi ise Urfa İsviçre Hastanesi idi. Urfa'yı DOM'un merkezi olarak belirleyen Lepsius, Zürih'te parlak bir tıp eğitimi alan ve İsviçre'nin ilk kadın hekimlerinden olan Josephine Zürcher'i işe alarak Zürcher'den Urfa'da bir klinik açmasını istedi. Temmuz 1897'de Urfa'ya ulaşan Zürcher, Antep'teki Amerikan hastanesinde kendisini yetiştirmiş olmasına rağmen resmî diploması bulunmayan Doktor Abraham Attarian'ı çevirmen ve asistan olarak görevlendirdi. İleride eşi olacak olan Alman Heinrich Fallsher ise kliniğin idari işlerinden sorumlu tutuldu. 22 Temmuz 1897'de açılışı yapılan klinikte, kısa zaman içerisinde şehirdeki pek çok hasta muayene edildi. Bölgeye gelir gelmez yakalandığı hastalık nedeni ile güçsüz düşen Zürcher, bir süre çalıştıktan sonra bitkin bir şekilde Aralık 1897'de işi bırakıp Urfa'dan ayrılmak zorunda kaldı.¹⁰

Josephine Zürcher'in yerine 1898'te İsviçreli Doktor Hermann Christ, misyon kliniğinin yöneticiliğini devraldı. Kendisine 1899'tan itibaren bir başka İsviçreli, diyakoz (Protestan sağlık görevlisi) Jacob Künzler eşlik etmeye başladı.¹¹ Dr. Christ, Basel'deki dostlarının kendisine gönderdiği yardımlar sayesinde 1901 yılında tıbbî donanım açısından yeterli olan bir hastane inşa etmeyi başardı.¹² Ancak karısının hastalığı nedeniyle Dr. Christ, 1904'te hastanenin sorumluluğunu Dr. Andreas Vischer'e devrederek Urfa'dan ayrıldı.¹³ Aradan geçen on yılın sonunda Vischer'ler Temmuz 1914'te İsviçre'ye dönerken hastanenin bütün sorumluluğu Jacob Künzler'in başkanlığındaki ekibin geri kalanına yüklendi. Kentin Yahudi hekimi ise hastanenin resmî tıbbî yönetimini yürüttü. Ancak Mayıs 1916'da kent hekimi işten ayrılınca, yeni sıhhiye müfettişinin emri ile hastane kapatılıp, eczane mühürlendi. Bu zorunlu kapanış sonrası Künzler bütün zamanını mültecilere ayırdı. İngilizlerin Urfa'yı işgal etmesi ve Hint

⁹ Kieser, *a.g.e.*, s. 232-233.

¹⁰ Hans-Lukas Kieser, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Derleyenler: François Georgeon, Paul Dumont, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2011, s. 259-260, 264; Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 62.

¹¹ Kieser, *a.g.e.*, s. 344. Ayrıca Jacob Künzler hakkında bilgi için bkz. Jacob Künzler, *Kan ve Gözyaşları Ülkesinde; Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya'da Yaşananlar 1914-1918*, Çeviren: Perim Ozan, Belge Yayınları, İstanbul 2012, s. 9-31; İnan, *a.g.e.*, s. 390.

¹² Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 62. *Alman Doğu Misyonu* (DOM)'nun, Urfa'daki sağlık çalışmalarına dair genel istatistikî bilgiler için bkz. Kieser, *a.g.e.*, s. 799-806.

¹³ Kieser, *a.g.e.*, s. 345.

asıllı İngiliz askerî doktorunun yönetimi ele almasıyla ise Mart 1919 sonunda İsviçre Hastanesi yeniden açıldı.¹⁴

Hastanenin yeniden faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra Vischer çifti, Haziran 1919'da Urfa'ya geri döndü ve böylelikle Künzler çifti tatil amaçlı Urfa'dan ayrılma fırsatı buldu.¹⁵ Vischerler artık Urfa'da çalışmaya başlayacak, ancak bir farkla; *Alman Doğu Misyonu*'nun değil *İsviçreli Ermeni Dostları Birliği*'nin hizmetinde çalışmalarını yürüteceklerdi.¹⁶ Dr. Andreas Vischer ise kısa zamanda hastaneyi ayağa kaldıracak, Ağustos 1920'de ise Künzler ailesi nöbeti tekrar devralacaktı.

2. Amerikan Yakınoğu Yardım Heyeti ve Urfa'daki Çalışmaları

1890'lardan sonra Kapusen Misyonu, ABCFM ve Alman Doğu Misyonu'nun Urfa sahasındaki misyonerlik faaliyetlerine yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Bu ilginin özellikle 29 Aralık 1895'te Urfa'daki Ermeni ve Müslüman cemaatler arasında yaşanan vaka ile birlikte arttığı söylenebilir.¹⁷ 1896'dan, 1922'ye kadar olan dönem incelendiğinde yabancı ve Hristiyan unsurların Urfa'da güçlendikleri görülmektedir.¹⁸ Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ve Millî Mücadele döneminde Urfa havalisindeki çalışmaları ile dikkat çeken yabancı yardım örgütlerinden birisi ise Yakınoğu Yardım Heyeti idi. Bu örgütün Urfa

¹⁴ Kieser, *a.g.m.*, s. 274, 278, 281.

¹⁵ Bununla birlikte, bazı Ermeniler Jacob Künzler'i, 1915'te emanet ettikleri parayı zimmetine geçirmekle suçladılar. Kieser, *a.g.m.*, s. 282.

¹⁶ Kieser, *a.g.e.*, s. 696; Kieser, *a.g.m.*, s. 282-283.

¹⁷ Söz konusu olay hakkında iki farklı görüş vardır. Ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv vesikalarına dayalı olan ilk görüşe göre, Temmuz 1895'te Urfa çevresinde Ermeni komitacılar ayrılıkçı hareketler çerçevesinde bir isyan başlattı. Açıkçası bu dönemde ülkenin muhtelif yerlerinde olduğu gibi ve Urfa'da da Müslüman ve Ermeniler arasında ciddi bir güven sorunu ortaya çıktı. 29 Ekim 1895 tarihinde Urfa'da bir Müslüman, bir Ermeni'yi öldürürken Ermeniler de intikam duygusuyla karakolu basarak bu katili öldürecekti. Alacak verecek kavgasıyla başlayan bu adi vaka bir anda iki toplum arasında ciddi bir çatışmaya dönüştü. Karakol baskınına gerçekleştiren Ermeniler teslim olmadı ve nitekim iki toplum arasındaki gerilim tırmandı. 29 Aralık 1895'te aşiret ve ahaliden oluşan büyük bir kalabalık Ermeni mahallesine saldırdı ve gün boyu çatışmalar devam etti. Bu olaylar sırasın yaklaşık yedi yüz ila sekiz yüz arasında Ermeni yaşamını yitirdi. Sayının bu kadar yüksek olmasının nedeni, redif askerlerinin yerli olması ve sayıca askeri müfrezenin yetersiz kalıp, müdahale edememesinden kaynaklanıyordu. Bu olay ve sonucunda ortaya çıkan rakamlar ise Batı basına abartılarak yansıtıldı. İlhami Yurdakul, "Urfa'da Ermeni Olayları ve 29 Aralık Vakası (1845-1914)", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, Aralık 2016, s. 136-144. İkinci görüşe göre ise alacak verecek meselesinden çıkan ilk olaylar nedeniyle otuz dokuz (sonraki raporla göre altmış) Ermeni, beş ya da altı Müslüman hayatını kaybetmişti. 28 ve 29 Aralık 1895 tarihlerinde gerçekleşen ikinci vakada ise ABCFM'in Urfa misyon şubesi sorumlusu Corinna Shattuck'a göre beş bin Ermeni öldürüldü. İngiliz İkinci Konsolosu G. H. Fitzmaurice, ölen Ermeni sayısını sekiz bin, Kapusen raporların da ise bu sayı on bin olarak ifade ediliyordu. İlgili görüş tarafından pogrom şeklinde nitelendirilen bu olaylar sonucunda, Ermeni cemaati kan kaybına uğrayacaktı. Kieser, *a.g.e.*, s. 328-338, 763-766.

¹⁸ Kieser, *a.g.e.*, s. 329.

bölgesindeki faaliyetlerine geçmeden önce genel bir çerçevede örgütün kuruluşu ve Osmanlı topraklarındaki teşkilatlanması hakkında bilgi vermekte yarar vardır.

Bilindiği üzere Osmanlı Hükümeti tarafından 27 Mayıs 1915'te yayınlanan Sevk ve İskân Kanunu neticesinde Anadolu coğrafyasındaki Ermeniler göçe tabi tutulacaklardı. Bu göç sonrası ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun Eylül 1915 tarihli *acil* ibareli telgrafında,¹⁹ Ermenilerin sürgününe zorlanıp, yok edilmelerinden kaynaklı sıkıntıların yaşandığı belirtiliyor, Morgenthau Amerikalı dostlarından bir an önce bu soruna eğilmelerini istiyordu. Bu telgrafa cevaben ABD menşeli *Ermenilere ve Suriyelilere Yardım Heyeti* (ACASR) adı ile ilk organizasyon komitesi oluşturuldu. Bu komiteyi meydana getiren komiler ve bağlı oldukları misyoner örgütleri ise şöyleydi:²⁰

- Ermenilere Muavenet Komitesi (Armenian Relief Committee); Amerikan Board bünyesinde oluşturulmuştur.
- Filistin-Suriye Muavenet Komitesi (Palestine-Syrian Relief); Presbyterian Board bünyesinde oluşturulmuştur.
- İran Muavenet Komitesi (Persian Relief Committee); Presbyterian Board bünyesinde oluşturulmuştur.”

Tüzel kişilik kazanmamış bu kuruluş, öncelikli olarak Amerikan kamuoyunun ilgisini çekmek adına konu ile ilgili yayınlar yaptı. Propaganda çalışmaları kısa zamanda kamuoyunda ses getirdi ve karşılık buldu. Ekim 1915'ten, 14 Ekim 1919'da kadar Amerikan halkından toplanan paralar, önce elçi Morgenthau, ardından kendisinden sonra göreve gelen elçi Abram Isaac Elkus ve diğer Amerikalı temsilciler aracılığı ile yardım çalışmalarında kullanılmak üzere Yakındoğu'ya gönderildi. *Yakındoğu Amerikan Yardım Heyeti* (ACRNE)'nin mütevelli heyeti ve üyelik sistemi, 6 Ağustos 1919'da *Yakındoğu Yardım Heyeti* (NER) adını aldıktan sonra da hemen hemen aynı şekilde devam etti. NER mütevelli heyeti, ilk toplantısını 14 Ekim 1919'da yapması ile örgütün

¹⁹ 1915 yılı Sevk ve İskân Kanunu'nun İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde uygulanışı hakkında Amerikan kamuoyunu yönlendirilmesi ve Ermeni Yardım Komitesi'nin tesisinde, Osmanlı Devleti'ndeki Amerikalı konsolos, diplomat, misyoner, doktor ve eğitimcilerin rapor ve mektupları etkili oldu. Konu ile ilgili olarak bu kişilerin yazdığı bazı rapor ve mektuplar için bkz. James L. Barton, *Story of Near East Relief (1915-1930)*, The Macmillan Company, New York 1930; Robert L. Daniel, *American Philanthropy in the Near East 1820-1860*, Ohio University Press, Athens 1970, s. 38-48.

²⁰ Aynı amaca hizmet için kurulmuş olan bu üç örgüt, faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yürütebilmek amacıyla ACASR çatısı altında toplanmıştır. Alan, *a.g.e.*, s. 28.

kuruluş aşaması tamamlandı.²¹ Örgüt, 1930 yılında ise yeniden ve son defa bir isim değişikliği daha yapıp *Yakın Doğu Vakfı* (The Near East Foundation) adını aldı. NER'in Yakınoğu'daki yardım faaliyetleri, İstanbul ve ona bağlı olarak Doğu Trakya, Anadolu, Suriye, Filistin, İran ile Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dan oluşan Transkafkasya ülkelerini kapsamaktaydı. Çalışmalar ise ağırlıklı olarak bu coğrafyalar dâhilindeki Ermeni, Rum, Nesturi, Süryani ve Suriyelilere yönelik oldu.²² Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında aktif faaliyetlerde bulunan heyet, Osmanlı kaynaklarında *Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti* adı ile anılacaktı.²³

Diğer taraftan yardım faaliyetlerinin sistemli bir şekilde yürütülmesi amacıyla NER tarafından Osmanlı coğrafyası on üç ana yardım merkezine ayrıldı.²⁴ Söz konusu merkezi bölgelerden birisi Halep olup, ilk önce Antep, Urfa, Kilis ve Bilecik gibi yerleşim yerlerindeki yardım faaliyetlerinin Halep'teki ana yardım merkezine bağlı olarak sürdürülmesi ön görüldü.²⁵ NER'in 28 Nisan 1919 tarihli saha organizasyon planı kararları gereğince Mardin, Diyarbakır ve Maraş'ın da Halep bölgesine dâhil edilmesine karar verildi.²⁶

NER tarafından organizasyon şemasının oluşturulmasından sonra, yardım malzemeleri ağır tonajlı gemiler ile Amerika'dan Yakınoğu'ya taşınmaya başlandı. Süt tozu, un ve konserve gıdalar, ilaç, serum ve çeşitli tıbbî malzemeler, giyim eşyaları, tarım aletleri, ulaşım ve nakliyede

²¹ 14 Ekim 1919 öncesi belgelerde örgütün ismi ACRNE olarak geçmektedir. Ancak, bu kronolojik isim değişikliğinin de bilinci ile metin içerisinde anlam karmaşası oluşmaması için bundan sonra örgüt ismi kısaca [NER] olarak ifade edilecektir.

²²Records of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Affiliates, and Successor Organizations. Turkey and the Balkans, 1825-1999. American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ, SALT Research/Near East Relief (NER), *ABA132C027026, Hand Book-Near East Relief*, Publisher: The Headquarter of the Near East Relief Committee, October 1920, s. 4-5. Dipnot içerisinde bu arşiv belgelerine bundan sonra [NER] kısaltması ile referansta bulunulacaktır. Ayrıca çevrimiçi (online) olarak söz konusu arşiv belgelerine ulaşmak için bkz. <https://www.archives.saltresearch.org/R/>. NER hakkında ayrıntılı bilgi için ise bkz. Barton, *a.g.e.*, s. 148-170.

²³ Mehmet Canlı, "Millî Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 38, Ankara 1995, s. 42.

²⁴ 1920 yılından itibaren NER'in Anadolu, Yunanistan, Kafkasya ve Suriye'yi içine alan bölgelerdeki yardım çalışmaları, birbirinden bağımsız dört faaliyet alanına bölünerek devam etti. Bu dört bölge: Kafkas, Anadolu, Beyrut ve İran bölgesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülbadi Alan, "1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakınoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee-NER) Çalışmaları", *Geçmişte Günümüze Göç*, Editör: Osman Köse, Cilt: 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 664-666.

²⁵ NER idarecilerinin 27 Şubat 1919 tarihli coğrafî taksimat önerisine göre İstanbul, İzmir, Samsun, Sivas, Konya, Adana, Kayseri, Maraş, Harput, Diyarbakır, Mardin, Halep ve Kafkasya'dan oluşan on üç ana merkez ile bu merkezlerle bağlı otuz şubede yardım faaliyetlerinin yürütülmesi teklif ediliyordu. NER, *ABA132C037002A13*, 27 Şubat 1919.

²⁶ NER, *ABA132C037014A03, 16th Meeting*, 28 Nisan 1919.

kullanılmak üzere kamyon ve otomobil gibi motorlu taşıtlardan oluşan birçok malzeme, NER'in Anadolu'daki lojistik merkezi olan İzmit Körfezi'ndeki Derince Limanı'na getiriliyordu.²⁷ Limandaki ambarlara indirilen malzemeler Bağdat Demiryolu hattı üzerinden Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya, Ulukışla, Adana ve Halep'e ulaştırılıyor, bu bölgelerden Anadolu ve Suriye'nin iç kesimlerindeki şubelere dağıtılıyordu.²⁸ Karadeniz ve Kafkasya'daki yardım merkezlerine ise gemilerle sevkiyat sağlanıyor, Samsun, Trabzon ve Batum Limanları dağıtım merkezleri olarak kullanılıyordu.²⁹

NER'e bağlı olarak Urfa'ya gelen ilk yardım çalışanlarından birisi Amerikalı Mary Caroline Holmes³⁰ idi. 1919'un ilk aylarında Urfa'ya gelen Bayan Holmes, 1919 baharından 1922 Nisan'ına kadar NER adına kentte kesintisiz olarak görev yapan tek Amerikalı yardım çalışanıydı. Bu bakımdan Yakınoğu Yardım Heyeti'nin Urfa'daki faaliyetlerinde kendisinin büyük katkısı olduğunu söylemenin pekte yanlış olmayacağı kanısındayız. Holmes'in ardından aralarında NER yönetim kurulu başkanı James L. Barton'ın da olduğu NER'in ilk delegeleri, 7 Nisan 1919'da Urfa'ya ulaştı. Heyetin gelmesinden bir ay önce yani 7 Mart 1919'da ise İngilizler tarafından Urfa işgal edilecekti. İngilizlerin şehrin yönetimini ele geçirmesi Amerikalı yardım çalışanlarının Urfa'daki faaliyetleri açısından son derece olumlu oldu. Barton, gelir gelmez yaptığı izlenimleri karşısında Urfa'da karşılaştığı manzarayı *korkunç* şeklinde tanımlayacak, şehirdeki

²⁷ ACRNE, *Speakers' Handbook of American Committee for Relief in the Near East*, Publisher: The Headquarters of the Committee, Volume: 19, New York 1920, s. 17.

²⁸ Barton, *a.g.e.*, 112-114.

²⁹ NER, *ABA132C0105005, The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 5.

³⁰ Mary Caroline Holmes, ilk başta Presbiteryen Kilisesi'ne bağlı bir misyoner, ardından Amerikan Kızılhaç Örgütü'nde yönetici ve daha sonra ise NER'de yardım çalışanı olarak otuz beş yıl Ortadoğu coğrafyasında çalışmalar yaptı. Yerel halk tarafından *the Yankee woman* yakıştırılması yapılmış olan Holmes, çok iyi düzeyde Arapça konuşmasının yanı sıra Kur'an'ı anadili gibi okuyabilecek bir dil yeteneğine sahipti. Bu yeteneğinin bir sonucu olarak Avrupalılara ve Türklere tercümanlık yapmış, akademik çalışmalar yapan bilim insanlarına ve arkeologlara yardımcı olmuştu. Hatta Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'ne karşı Arap ayaklanmalarında üstlendiği rolle ünlenen İngiliz ordusu subaylarından Thomas Edward Lawrence da savaş öncesi Holmes'tan, uzunca bir süre Arapça gramer bilgisinin yanı sıra Arap coğrafyası ve Arap toplumu hakkında eğitimler almıştı. Ayrıca Holmes, Küçük Asya, Kutsal Topraklar ve Türk sorunları üzerine kitaplar yazdı. 1919-1922 yılları arasında NER adına şehirdeki yardım çalışmaları ile ilgilenen Holmes, daha sonra Urfa'daki günlerine dair anılarını *Between the Lines in Asia Minor* isimli kitapta topladı. Kitap, Vedii İlmen tarafından *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)* adı ile Türkçeye çevrilmiştir. Holmes'in aynı zamanda *Who Follows in Their Tran? A Syrian Romance* adında bir başka eseri de vardır. Yıldız Devci Bozkuş, "Mary Caoline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 9/4, Bahar 2014, s. 347-351.

Ermeni kadın ve yetimlerin durumuna dair notlar tutacaktı.³¹ İsviçreli misyonerler Jacob Künzler ve eşinin bakımı altındaki yaklaşık altı yüz Ermeni kadın ve yetim ile ilgilenen NER görevlileri, Amerikan misyonuna ait binalara yerleşirken Künzler'lerin de yükünü biraz olsun hafifletiyordu.³²

Derince'den hareket eden bir yük treni ortalama iki haftada Halep'e ulaşıyordu. Yine trenle Halep'ten Tel Abyad'taki³³ tren istasyonuna gönderilen yardım malzemeleri, buradan NER'e ait Reo marka kamyon ile Urfa'ya taşınıyordu. Araçla yaklaşık kırk beş dakika uzaklıktaki Tel Abyad'a her gün iki sefer yapan bu kamyon battaniye, kumaş, dikiş makinesi, ayakkabı, iğne iplik, sabun, ilaç ve hastane malzemeleri, şeker, gıda ürünleri ve bakıma muhtaç çocuklar için kıyafetler getiriyordu.³⁴ Urfa, İngiliz işgali altında kaldığı dönemde NER'in yardım malzemeleri İngiliz ordusu tarafından dağıtıldı. Yardımlarda öncelik çocuklu ve müşkül durumdaki kadınlara verilirken kendilerine para, buğday ve giyim eşyası dağıtımı yapılıyordu.³⁵

Urfa'daki yardım çalışmaları ağırlıklı olarak üç alanda yürütüldü. Bunlardan ilki acil ve genel tıbbî yardımlardı. Urfa ve çevresinde görülen dizanteri, tifo, tifüs ve kolera gibi epidemik vakalar ile başta uyuz ve çıban olmak üzere çeşitli deri hastalıkları sıklıkla görülen sağlık sorunlarıydı. Dolayısıyla yardım çalışanlarının çözmeleri gereken öncelikli konu sıhhi meselelerdi. İkinci faaliyet türü yetimhane hizmetleriydi. Bu hizmet sadece kimsesiz çocukları himaye altına almak üzerine değil, aynı zamanda gıdasızlık gibi nedenlerle bakıma muhtaç ya da baskı ve şiddete maruz kalmış çocukların korunmasına yönelik de oldu. Üçüncü faaliyet türü ise sığınmacı olarak Urfa'ya dönen veya geçim sıkıntısı çeken erkek ve kadınların endüstriyel alanda meslek edinmelerine yönelikti. Aslında meslek edindirme çalışmaları NER'in yardım faaliyetlerinin maddi ve manevi en önemli kolunu oluşturuyordu. Bu proje ile birlikte öncelikli olarak ihtiyaç sahiplerine sürekliliği olan geçim kaynakları sağlanıyordu. İnsanlara yiyecek ve giyecek yardımı yapmak elbette önemliydi ancak kalıcı bir hizmet olamazdı.

³¹ Kaley M. Carpenter, *A Worldly Errand: James L. Barton's American Mission to the Near East*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton Theological Seminary, Princeton 2009, s. 337. NER adına Urfa'da incelemeler yapan Dr. White'in ifadelerine göre ise şehirdeki Ermeni mülkler hemen hemen harabeye dönmüştü. Savaştan önce kentte yirmi beş bin Ermeni yaşarken savaş sonrası bunların iki bin ila altın bini geri dönmüştü. Diğer taraftan kentte bulunan çeşitli yetimhanelerde ise yaklaşık bin yetim bulunuyordu. NER, *ABA132C010600, The Acorne*, Volume: 1, No. 6, 12 Temmuz 1919, s. 1.

³² Kieser, *a.g.e.*, s. 693.

³³ Burası bugünkü Akçakale'yi ve güneyindeki Suriye sınırlarında kalan bölgeyi içine almaktaydı.

³⁴ Holmes, *a.g.e.*, s.19-20, 25.

³⁵ Holmes, *a.g.e.*, s. 28.

Yardım çalışanlarının çözmeleri gereken temel sorunlardan birisi ise NER yetimhanelerindeki yetimlerin kıyafet sıkıntılarıydı. Yerli kumaş çoğunlukla tedarik edilemiyor, dolayısıyla ham haldeki materyalin eğrilmesi, boyanması ve dokumalık kumaşa dönüştürülmesi gerekiyordu. Amerika'dan büyük yük gemileri ile gönderilen ithal Amerikan kumaşı ile yerli üretim kumaşlar, NER'in endüstriyel bölümü tarafından tesis edilen dikimevlerinde giysiye dönüştürülüyordu. Ancak bu şekilde üretilen kıyafetler ne NER'e bağlı bütün yetimhanelerdeki çocukların ne de sığınmacıların ihtiyacını karşılamaya yetiyordu. Kıyafetler sadece vücudu sıcak tutmak için önemli değildi. Ayrıca bu yeni giysiler dağıtılıp, eski kıyafetlerin yakılması ile tifüs ve diğer salgın hastalıkların önüne geçilmesi açısından da elzemdi. Bu amaçla 1919 yılında ABD'den eskimiş ya da kullanılmış iki yüz elli bin parça giyim eşyası Ortadoğu ve Kafkaslardaki NER merkezlerine ulaştırılmak üzere gönderildi. 1920 yılında ise soğuk ve hastalıktan yaşamını yitirenlerin sayılarının artmaması için daha fazla giysiye ihtiyaç duyulduğu NER raporlarında belirtilecekti. Bu genel soruna dikkat çekmek adına ilgili raporlarda Urfalı Wee David'in hikâyesi ise örnek bir vaka olarak betimlenip, aktarılmıştı. İki yaşlarındaki David, kilise bahçesinde ağlarken pislik içerisinde, vücudu bit ve yaralarla kaplı olarak bulunmuştu. NER çalışanları ilk iş olarak üzerindeki çıkartıp, küçük çocuğu yıkadılar. Daha sonra kaşınmaları giderilip, yaraları iyileştirilen çocuk, temiz giysiler giydirilerek NER'in koruması altına alındı.³⁶

1919 baharından itibaren Urfa'da hızla işe koyulan NER çalışanlarının yardım faaliyetlerine dair istatistiki veriler de yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. İlk üç aylık çalışmalar sonucunda oluşturulan 21 Haziran 1919 tarihli NER raporuna göre, Urfa yetimhanesinde yedi yüzün üzerinde yetim çocuk bulunuyordu ve %70'inde yoğun bir biçimde uyuz (skabi) vakası gözlemlenmekteydi.³⁷ Diğer taraftan yatak kapasitesinin düşüklüğünden dolayı her bir yatakta iki çocuk tedavi edilmeye çalışılıyordu. Bir süre sonra ise bu çocukların ellisi, yirmi beş yatak kapasiteli İsviçre Hastanesi'ne yatırılacak ve tedavileri burada sürdürülecekti. Söz konusu hastane, NER üzerinden ihtiyaç malzemelerini karşılıyordu. Ayrıca bu hastanede görevli bir doktorun maaşı da Amerikan yardım heyeti tarafından ödenmekteydi. Buna karşılık İsviçre Hastanesi'nden Dr. Vischer, NER sorumluluğu altındaki yetim çocukların ve yardım çalışanlarının tıbbî bakımları ile ilgileniyordu. 19 Temmuz 1919 tarihi itibarıyla Urfa İsviçre Hastanesi'nin yatak kapasitesi yirmi beşten

³⁶ NER, ABA132C027026, *Hand Book-Near East Relief*, s. 44. Wee David'in hikayesi için ayrıca bkz. Holmes, *a.g.e.*, s. 38-40.

³⁷ NER, ABA132C0103005, *The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5.

kırka yükselmişti. Yatak sayısı çadırların da kullanımı ile birlikte altmışa çıkıyordu.

Kentteki çeşitli salgın vakaları ile mücadele etmek amacıyla şehir ahalisinin yoğun ilgi göstereceği ücretsiz bir klinik de NER tarafından faaliyete geçirildi.³⁸ Bu klinikte Haziran ayı içerisinde günlük yüz elli hasta tedavi edilirken Temmuz 1919'da muayene edilen günlük hasta sayısı iki yüze ulaşıyordu.³⁹ Temmuz ayı boyunca kentte yürütölen sıhhî yardım çalışmaları genel olarak incelendiğinde ise NER çalışanları için yoğun bir ay geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde hastanede yatarak tedavi edilen hasta sayısı yetmiş idi. Temmuz ayında hastane ile yetimhane kliniklerindeki eski ve yeni hasta vakalarının toplamı altı bin olarak kayıtlara geçiyordu. Bu dönemde yüz yirmi iki cerrahi müdahale yapılmış, bin elli yedi reçete yazılmış ve iki yüz laboratuvar muayenesi gerçekleştirilmişti. Farklı türdeki tıbbî yardımlar kapsamında Urfa'ya yaklaşık otuz altı bin kuruşluk yardım ise işin finansal boyutunu ortaya koyuyordu.⁴⁰ Aşağıdaki Tablo-1'de ise Ekim 1919 itibarıyla Halep ve yardım çalışmaları kapsamında Halep'e bağlı olan bölgelerdeki sağlık ve yardım faaliyetlerinin kapsamlı durumu gösterilmektedir.

³⁸ Mayıs 1919'da Kızıllaç hemşiresi Harriett A. Smith'in Urfa'ya gelmesi ile birlikte bu klinik faaliyete geçti. Ayrıca hemşire Smith, birçok Ermeni kız çocuğuna tıbbî alanda eğitimler vererek kendisine yardımcı yetiştirdi. Holmes, *a.g.e.*, s. 28.

³⁹ NER, *ABA132C0103005, The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5; NER, *ABA132C0107006, The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919, s. 6.

⁴⁰ NER, *ABA132C0113001, The Acorne*, Vol. 1, No. 13, 30 Ağustos 1919, s. 1.

Tablo-1: NER'in Halep Bölgesindeki Sağlık ve Yardım Faaliyetleri – Ekim 1919⁴⁷

	Halep	Antep	Maras	Urfa	Mardin	Diyarbakır	İskenderun	Toplam
Amerikalı personeli	25	12	11	8 ⁴¹	9	3	2	70
Yerli çalışanlar	160	100	112	50	40	10		472
Kullanılan bina	20	14	13	8	14	3	2	74
Hastaneler	3	1	2	1	1	0	0	8
Hastanelerdeki yatak kapasitesi	163	75	95	45	40	0	0	418
Klinikler	4	2	2	2	3	1	1	15
Yetimhane	1	3	5	2	3	1	0	15
Kurtarma Evi ⁴²	1	1	1	1	1	0	0	5
Dağıtılan giysi	15481	- ⁴³	2864	-	-	-	1188	19533
Dağıtılan battaniye	1612	-	660	-	-	-	201	2373
Hastane ve kliniklerdeki medikal tedavi	9153	5002	6288	8584	7399	+ ⁴⁴	405	36831
Hastane ve klinikler aracılığıyla yardım edilenler	2357	1019	2317	1492	1611	+	405	9201
Yetim sayısı	536	1119	938	1021	850	200	0	4664
Kurtarma evlerinde kalanlar	289	280	65	80	183	0	0	897
İstihdam edilenler	1027	500	507	1375	864	100	-	4373
Dağıtılan giysi ve battaniye	6263	-	958	-	520	-	583	8324
Yiyecek yardımı	0	0	0	-	60	-	0	60
Para yardımı	850 ⁴⁵	0	2509	-	267	-	746	4380
Toplam	11330	2918	7294	3968	4355	300	1734	31899
Genel Toplam								31899 ⁴⁶

⁴¹ Bu sayıya iki tane İsviçreli de dahildir.

⁴² Bu kelime ilgili belgede *rescue home* olarak ifade edilmektedir. Müslümanlara ait evlerden toplanan Ermeni kadın ve kızların, NER çalışanlarının koruması altına alındıkları ve barındırıldıkları evleri ifade etmektedir.

⁴³ Herhangi bir raporun bulunmadığı kısımlar tire işareti (-) ile gösterilmiştir.

⁴⁴ Diyarbakır'da muayene edilen hasta sayıları Mardin'deki hasta sayıları ile birlikte verilmiş olup, artı işareti (+) ile gösterilmiştir.

⁴⁵ İngiliz fonundan yapılan yardım miktarı.

⁴⁶ Tablodaki sütunlarda yer alan bilgilerin yaklaşık 5.000'i iki kez yazılmış olup, genel toplamda söz konusu istatistik bilgilerin nihai sayısı verilmiştir.

⁴⁷ NER, *ABA132C0201004, The Acorne*, Volume: 2, No. 1, 3 Ocak 1920, s. 4.

Diğer taraftan mütareke sonrası Urfa'ya dönmeye başlayan sığınmacı sayısındaki artış yardım çalışanlarını kaygılandırıyor. Raporlardan anlaşıldığı üzere bu kalabalık grup nedeni ile yetimhanedeki çocuk sayısının yaklaşık bine çıkması beklemekteydi. Urfa'da bulunan üç yetimhane binasında toplam sekiz yüz eli yetim çocuk koruma altına alınırken aynı zamanda bu yetimhanelerin dışındaki elli yetimin de ihtiyacı karşılıyordu.⁴⁸

5 Temmuz 1919 tarihli bir başka belgede ifade edildiği üzere, NER çalışanlarının sorumluluğu altında olan Maraş'ta bin otuz altı, Antep'te yedi yüz doksan, Urfa'da altı yüz otuz olmak üzere toplam iki bin dört yüz elli altı yetim bulunmaktaydı. Beş yüz erkek Ermeni yetim için Halep'in kuzeyinde çadır kent şeklinde yeni bir yetimhane oluşturulmuştu. Ayrıca NER'in takibi altındaki Ermeni sığınmacılara ait evlerde, Urfa'da kırk, Maraş'ta yüz altmış, Antep'te iki yüz otuz ve Halep'te yüz altı olmak üzere toplam beş yüz otuz altı kız çocuğu bulunuyordu.⁴⁹ İleride görüleceği gibi kısa bir süre içerisinde Urfa'daki yetimhane çalışmaları, Amerikalıların kentteki en önemli faaliyet kolunu oluşturacaktı.

Urfa'daki sağlık hizmetleri ve yetimlere yönelik faaliyetlerin yanı sıra bölge halkının sını (endüstri) ağırlıklı meslek edinmeleri amacıyla da NER yetkilileri tarafından eğitimler verildi. Birazda olsa insanların ekonomik sıkıntılarını hafifletme düşüncesi ile verilen bu mesleki eğitimler hem erkeklere hem de kadınlara yönelikti. Söz konusu çalışmalar ise yeni yetimhane binasının bir bölümünün atölyeye dönüştürülmesi ile sürdürülmüştü.⁵⁰ Bu endüstriyel üretim faaliyetleri kapsamında Halep, Antep ve Urfa şehirlerinde kısa süre içerisinde iki bin altı yüz kırk kişi

⁴⁸ NER, *ABA132C0103005, The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5; NER, *ABA132C0107006, The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919, s. 6.

⁴⁹ NER, *ABA132C0105003, The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 3. Yetim sayılarının yanı sıra söz konusu şehir ve çevresindeki yerleşim yerlerindeki genel nüfus oranları da yine NER belgelerinde belirtilmiştir. NER'in Halep bölgesinden sorumlu yöneticisinin aktardığı bilgiye göre, Temmuz 1919 itibarıyla şehirlere göre nüfus oranları şöyleydi; Halep 250.000, Diyarbakır 75.000, Antep altmış bin, Urfa 60.000, Maraş 50.000, Mardin 40.000, Kilis'in nüfusu ise 15.000 idi. NER, *ABA132C0107001, The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919, s. 1.

⁵⁰ NER, *ABA132C0103005, The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919, s. 5. Aslında NER'den önce meslek edindirme amaçlı atölye çalışmaları Urfa'nın yanı sıra ABCFM misyonerlerinin ulaşabildiği birçok misyon şubesinde uygulanmaktaydı. Urfa'da Corinna Shattuck ile başlayan bu türdeki çalışmalar, Shattuck'ın şehirden ayrılmasından sonra 1910'larda Urfa'ya gelen genç ABCFM misyoneri Francis H. Leslie ile kaldığı yerden devam ettirildi. Bu kapsamda erkekler için marangoz, dülgere, terzi ve ayakkabıcı atölyelerinin yanı sıra çilingir atölyeleri ve makine salonları tesis edildi. Ayrıca nakış ve mendil imalatı için büyük atölyelerde kadınlar istihdam edildi. Örneğin 1912'te tekstil işletmesi, iki bin altı yüz kadın çalışanı ile on beş bin kişinin geçimini sağlayabilen bir kapasiteye ulaşmıştı. Diğer taraftan pek çok işiye okuma ve yazma öğretilmekteydi. Şehirde bulunan Alman Doğu Misyonu'na ait klinik ise Amerikan yetimhanesindeki çocuklara hizmet veriyordu. Kieser, *a.g.e.*, s. 648.

istihdam edildi. Ayrıca endüstriyel istihdam projesi dâhilinde, bölgede bulunan üç köyde ipek böceği yumurtası yetiştiriciliği ve ham ipek üreticiliği hususunda üç yüz kişiye iş imkânı sağlandı. Böylelikle bu kişiler de dikkatte alındığında sadece söz konusu üç kentte toplam iki bin dokuz yüz kırk kişi sınaî sahasında çalışır hale geldi.⁵¹

Diğer taraftan Halep, Antep ve Urfa'nın yanı sıra NER tarafından Maraş, Mardin, Diyarbakır ve İskenderun şehirlerinde de meslek edindirme çalışmaları kapsamında birçok kişi istihdam edilmişti. Temmuz 1919 yılına dair 30 Ağustos 1919 tarihli istatistiki veriler incelendiğinde sadece Urfa'da dikiş, iplik eğirme, dokuma, örgü ve iğne işi ile uğraşan günlük ortalama bin iki yüz elli üç kadın vardı. Bu kadınların %60'dan fazlası iplik eğirme işinde çalışıyordu. İplikçilikten sonra kadınların yaygın olarak çalıştığı iş kolu ise örücülüktü. Görece daha ince bir işçilik gerektiren iğne işi ise kadınlar arasında daha az rağbet görmekteydi. Bu çalışmalar sonundaysa kumaş, giyim eşyası, şilte (minder, yastık) ve örme ürünler ortaya çıkmaktaydı. Diğer taraftan kadın ve erkekler çok gerekli olan otomobil yolu inşaatı işlerinde istihdam ediliyor, günde ortalama elli kişiye iş imkânı sağlanıyordu.⁵² Farklı işlerde çalışanlarla birlikte Urfa'da günlük bin dört yüz beş kişi muhtelif işlerde çalışmaktaydı. NER'in Urfa'nın yanı sıra Halep, Antep ve çevre illerdeki mesleki istihdam sahaları ile buralarda üretilen ürünlere dair istatistiki bilgileri için Tablo-2'deki veriler incelenebilir.

⁵¹ NER, *ABA132C0105003, The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919, s. 3.

⁵² Urfa'daki NER çalışanlarının para ve ulaştırma işlerini yöneten Teğmen Charles F. Weeden Jr., yol inşaatının ve kamuya ait yolların taşlardan temizlenmesiyle de ilgilenip, yüzlerce kadın ve erkeğe iş verdi. Holmes, *a.g.e.* s. 28.

Tablo-2: NER Halep Bölgesi Endüstriyel Bölüm Raporu - Temmuz 1919⁵³

	Halep	Antep	Urfa	Maraş	Mardin ve Diyarbakır	İskenderun
Amerikalı Personel Sayısı	1	1	1			
Yerli Yardımcı Sayısı	4	15	14			
İş Kolları						
Dikiş	206	60	138			
İplik Eğirme	70	100	779			
Dokumacılık	18	75	48			
Örücülük	231	50	248			
İğne işi	106	370	40			
Yol inşası	550		50? ⁵⁴			
Çeşitli	20	45	107		Tahmini	
Günlük ortalama	1201	700	1405	500	600	25
Ödenen ücret	86,331 gümüş kuruş					
Satın alınan hammadde miktarı	19,834.10					
Üretilen Eşya Çeşitleri						
Kumaş ⁵⁵	2831	2426	10,560			
Giyim parçaları	9646	2127	2,801			
Örme ürünler	733	105	411			
Şilteler		# ⁵⁶	285			
İğne işi	220					
Çeşitli	1914	3				
Toplam Parça Başı Üretilen Eşya	12513 ⁵⁷	2235	3467			
(Kumaş hariç)						

Amerikalı yardım çalışanları yoğun bir şekilde çalışmalarını sürdürürken diğer taraftan İngiliz işgali altındaki Urfa'da, işgalci devlet statüsünde değişikliğe gidilecekti. İngiliz ve Fransız hükümetlerinin kendi aralarında yaptıkları anlaşma neticesinde 1 Kasım 1919'da Urfa'nın denetimi İngilizlerden, Fransızlara geçiyordu. Bu bayrak değişimi ve sonrasında Fransızların şehirdeki tutumları Urfa'da rahatsızlık yaratırken açıkçası Amerikalıların da çalışmalarındaki verimliliği etkileyecekti. Çok geçmeden kentteki huzursuz ortam iyiden iyiye artacak, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafından örgütlenen yerel halk Fransız işgalinin üçüncü

⁵³ NER, *ABA132C0113002, The Acorne*, Volume: 1, No. 13, 30 Ağustos 1919, s. 2.

⁵⁴ İlgili belgede soru işareti (?) ile gösterilmiş ve aynı şekilde tabloya aktarılmıştır.

⁵⁵ Kumaş ölçüsü tabloda yarda cinsinde verilmiş olup, 1 yarda = 91,4 cm'dir.

⁵⁶ Üretilen minder ve yastık sayıları ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur.

⁵⁷ İlgili belgenin aslında hesap hatası yapılarak 12.563 olarak gösterilmiştir.

ayında şehrin düşman işgalinden kurtulması amacıyla Urfa müdafaasını başlatacaktı.

9 Şubat'ta başlayıp 10 Nisan 1920'ye kadar süren Urfa müdafaası sırasında Kuvâ-yı Millîye birlikleri ile Fransız askerleri arasında yaşanan çatışmalar, Amerikalı yardım çalışanların tanıklıklarına sahne oldu. Kuşatma günleri ile ilgili olarak NER çalışanların anıları ise döneme dair ilginç bilgiler içermektedir. Kuşatma günlerini, şehrin Ermeni mahallesindeki ABCFM'ye ait eski yetimhanede⁵⁸ yetim çocuklarla birlikte geçiren Mary Caroline Holmes anılarında, altmış günü geçen kuşatma süresince yaşadığı zorluklara değinmektedir. 7 Şubat günü Kuvâ-yı Millîye komutanının, şehri boşaltmaları için Fransızlara verdiği yirmi dört saatlik ultiatomun 8 Şubat günü öğleden sonra dolması ile birlikte, Fransız Komutan Binbaşı Hauger'in uyarısı neticesinde Millet Köprüsü'nün karşısında bulunan NER'e ait yeni binadaki Bayan Holmes ile bir başka Amerikalı yardım çalışanı M. Louise Law, daha güvenli olacağı düşüncesi ile çadırlarda kalan yaklaşık dokuz yüz yetim ile birlikte eski binaya taşınacaktı. Ayrıca burada Müslüman evlerden toplanan Ermeni kız ve kadınlar da kalıyordu. Yeni bina ve çevresindeki çadırlarda kiler olmadığından bulgur, pirinç, kuru bakla, mercimek ve fasulye gibi gıda malzemeleri eski binada muhafaza ediliyor olmasından dolayı kuşatmanın ilk günlerinde eski yetimhanedekiler gıda sıkıntısı çekmemişti. Tek sıkıntı yeteri kadar ilacın olmaması ve kasada az miktarda paranın bulunmasıydı.⁵⁹ Ancak yeni binada kalan ve kuşatma süresince eski yetimhane ile irtibatı kesilecek olan Amerikalı yardım çalışanları için aynı şeyi söylemek mümkün değildi.

9 Şubat günü kuşatmanın başlamasından, sonuna kadar NER çalışanları ile işgalci Fransız askerlerinin yakın ilişkileri oldu. Gelişmeler hakkında Bayan Holmes bilgilendirilirken kuşatma günlerinde Urfa'ya geleceğine inanılan Fransız destek kuvvetlerindeki askerler için Amerikalı çalışanlar yün çoraplar örecekti. Ancak Amerikalıların ümit ettikleri Fransız askerleri gelmedi. Kuşatma uzadıkça eski yetimhanedeki sıkıntılar da arttı. Bayan Holmes ve Bayan Law, yiyeceklerin sınırlı tüketilmesi için kararlar alırken binaya ateş açılmaması için kırmızı renkli bir yorgadan yırtılan kumaştan Kızılhaç bayrağı dikecek ve binanın üzerine asacaklardı. Su ve ekmek sıkıntısı karşısında üç öğün yemek vermemek için çocuklar akşam altıda yatırılıp, ertesi gün sabah dokuza kadar yatakta tutulmaya çalışıldı. Sabahları sadece suda haşlanmış bulgur ya da pirinç, ikindiüstü saat dört buçuk gibi bir avuç kuru üzüm ya da dut kurusu veya iki üç incirle bir dilim

⁵⁸ 07.04.2018 tarihinde Şanlıurfa il merkezinde yaptığımız saha araştırması sırasında söz konusu eski yetimhanenin Vali Fuat Bey Caddesi (Büyükyol)'nde bulunan Fırfırlı Cami (On İki Havari Kilisesi/ Aziz Havariler Kilisesi) ile Elçi Konağı Butik Otel'in yer aldığı ada üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

⁵⁹ Holmes, *a.g.e.*, s. 71-74.

ekmek veriliyordu. Akşam yemeği olarak da ince bir dilim ekmekle oğun geçiştirilmeye çalışılıyordu. Gıda sıkıntısının iyice hissedildiği günlerde Amerikalı yardım çalışanları yetimler ile birlikte at ve eşek eti bile yemek zorunda kalacaktı. Kuşatma günlerinde gıda sıkıntısının yanı sıra yakacak sıkıntısı da yaşanmıştı. Yemek pişirmek için eski yetimhanenin merdiven korkulukları, dolapları, hatta tavanı tutan bir kiriş sklp, yakılacaktı.⁶⁰

Urfa’da NER adına görev yapan bir diğer Amerikalı grup ise kuşatma günlerini yeni binada geçirmek zorunda kaldı. Ote yandan Urfa mdafaasının ilerleyen günlerinde Kuvâ-yi Milliye taarruzları karşısında Fransızlar, savunma hattını geriye çekmeye zorlandı. Artık savunma hattı NER’e ait yeni binadan başlıyordu ve Fransızlar bu binaya el koydular. Dolayısıyla buradaki Amerikalıların da hayatı tehlikeye girdi. Millî glerin top ve tüfeklerle yayılım ateşine tutuğu bina bir süre sonra ağır hasar aldı. Amerikalı arkadaşları ile birlikte yeni binada kuşatma günlerini geçirmek zorunda kalan Charles F. Weeden ise yaşananları günlüğüne yazacak, Weeden’in günlük notları NER’in İstanbul merkezli bülteninde yayınlanacaktı.

6 şubat 1920’de başlayan günlük notlarında; Arap ve Kürtler tarafından demiryolu ve telgraf hattı bağlantısının kesilmesi nedeniyle Urfa’dan ıkamadıklarının ve dış dünya ile iletişim kurulamadığına vurgu yapılıyordu.⁶¹ Bu durum Amerikalılar için bir tehlike arz etmese de kendilerini mahkm gibi hissetmelerine neden olmuştu.⁶² Kuşatma başlamadan önce Bayan Holmes ve Law’ın yetimlerle birlikte eski yetimhaneye taşındığını, geri kalan Amerikalıların yeni binada kaldığını belirten Weeden, herhangi bir saldırıya maruz kalmamak amacıyla çatışmalar başlamadan önce binanın zerine Kızılhaç ve yanına kk bir Amerikan bayrağı astıklarını yazıyordu. İlk günden itibaren su sıkıntısı çekmeye başlayan Amerikalılar, bu sıkıntılarını kar suyu kullanarak

⁶⁰ Holmes, *a.g.e.*, s. 74-78, 104. Ayrıca Mary C. Holmes’in kuşatma günlerine dair görüşlerine *The Acorne*’de de yer verilmiştir. Bkz. NER, *ABA132C0219003, The Acorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3.

⁶¹ *The Acorne*’de yer alan 6 Mart 1920 tarihli haber de Weeden’ı doğrular nitelikteydi. İği haberde; Halep’in doğusundaki demiryolunun hizmet verememesinden dolayı, Urfa ya da Mardin’deki yardım çalışanlarından ve yardım faaliyetlerinden haber alınmadığı, bölge iletişimin kesildiğine vurgu yapılıyordu. NER, *ABA132C0210002, The Acorne*, Volume: 2, No. 10, 6 Mart 1920, s. 2.

⁶² Aslında Urfa müdafaası sırasında Amerikalı yardım çalışanlarının hayatlarının tehlikeye atılmaması hususunda Mustafa Paşa tarafından *Namık* takma adlı Kuvâ-yı Milliye kumandanı Ali Saip (Ursavaş) Bey’e kapalı bir telgraf gönderilmişti. İğili telgrafta, zorlu günlerin yaşandığı bu zamanlarda ülkemizde misafir olarak bulunan ve milletimizin kıymetli dostları olan Amerikalıların huzuru, rahatlığı ve can güvenlikleri için gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu. Ayrıca Amerikalıların bir yere seyahat etmek istedikleri zaman hayatlarının korunması için talep edecekleri koruma ve yardımın kendilerine derhal sağlanması altı çizilmişti. Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasındaki Türkiye’ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 96, 132.

gidermeye çalışacaktı. Dışarıdan girişi olan bodrum katına ulaşımı kısaltmak için kuşatmanın dokuzuncu gününde evin zeminine bir delik açılacak ve çatışmalar sırasında burada saklanılacaktı. Ayrıca tüm camları kırılan binanın pencere önlerine süt tozu kutuları yerleştirilerek bir nevi savunma mevzii oluşturulmuştu. Geceleri devam eden muharebeler sırasında ev içerisinde karartma uygulanıyor, buna rağmen zaman zaman binaya kurşunlar isabet edebiliyor, bu da Amerikalıları tedirgin ediyordu. Hatta 25 Şubat'taki çatışmalar sırasında camdan giren bir kurşun NER çalışanı Margaret Waller'ın omzunu sıyrıp, arkasındaki kutulara isabet etmişti. Can güvenliğinden duyulan endişenin yanı sıra zamanla gıda, ısınma ve temiz su ihtiyacı kendini iyiden iyiye hissettiriyor, mevcut konserveler hızla azalıyor.

Evin içinde biriken pislikten kurtulmak için Amerikan bezinden çantalar yapan yardım çalışanları, bu çantaları pencere önlerine dizerek barikat hattını güçlendirmeye çalıştılar. Her şeye rağmen temiz bir ortamdan söz etmek mümkün değildi. Günde bir kez bulaşık yıkıyor, bir tabaktan yemek yeniyor, tıraş olunamıyor, banyo yapılamıyor ve temiz kıyafet sıkıntısı çekiliyordu. Çatışmaların başlamasından on altı gün sonra banyo yapabilen ve beş gün aranın ardından kıyafetlerini değiştirmenin keyfini yaşayan Weeden, bu mutluluğunu günlüğünde dile getirmeyi de ihmal etmeyecekti. 28 Şubat günü Urfa semalarında uçan Fransız ordusuna ait uçak ise Fransızlar gibi Amerikalılara da umut olmuş, şehrin dışındakilerinin kendilerini unutmadıklarına dair bir işaret olarak yorumlayıp, bu uçağı sevinçle karşılamışlardı.

Bir yıl önce, 6 Mart 1919'da NER başkanı James Barton ve beraberindeki heyetin içinde yer alan Weeden, Derince'den hareket eden yardım treni ile Urfa'ya doğru yola çıkmış, 7 Nisan'da şehre gelmişti. Ancak Weeden aradan geçen bir yılın sonunda içinde bulunduğu durumu sorgular haldeydi. 19 Mart geldiğinde aydınlatma için mum tükenmiş, yeteri kadar gaz yağı kalmamasından dolayı da motor yağı kullanılmaya başlanmıştı. Eski yetimhane binasındakiler gibi yeni evdeki Amerikalılar da Fransız süvarisine ait atların etini yemek zorunda kalacak, Weeden notlarının arasına tat açısından at etinin hiç fena olmadığını yazacaktı. 21 Mart'a Bayan Holmes'dan gelen bir mektupta kedisinin ve yanındakilerin iyi olduğunu yazıyor ve böylece uzun bir aradan sonra yeni evdekiler ile Ermeni mahallesinde bulunan eski yetimhanedekiler arasında iletişim kuruluyordu. Birkaç gün sonra ise Holmes, bir Fransız konvoyu aracılığı ile taze soğan, patates, taze koyun eti ile erkekler için tütün, sigara kâğıdı ve kibrit gönderdi. Weeden ve arkadaşları için Holmes'ın gönderdiği yiyecekler adeta *kudret helvası*⁶³ gibi geldi, karşılığında ise Holmes'a çay ve kahve yolladılar. 7 Nisan'da yani kuşatmanın başlamasından elli dokuz

⁶³ Eski ahit ve Kur'an'da adı geçen ve gökten indiğine inanılan yiyecek.

gün sonra su kaynakları bitme noktasına gelmiş, yemek pişirmek için kullandıkları yağ tükenmişti. Yani Weeden'in ifadesi ile işler kötüleşiyordu.⁶⁴ Lakin kısa bir süre sonra Türk ve Fransızların yaptıkları anlaşma ile kuşatma sona erecek, Amerikalı yardım çalışanları derin bir nefes alacaktı.

Bilindiği üzere 9 Nisan 1920 tarihinde Kuvâ-yi Millîye yetkilileri ile Fransızlar arasında ve Amerikalı Teğmen Charles F. Weeden'in de tanıklığında Millet Köprüsü üzerinde yapılan görüşmeler sonucu Fransızlar şehri boşaltmayı kabul etti ve böylelikle Urfa müdafaası başarıya ulaştı. Yapılan anlaşma gereğince Fransızlar 11 Nisan'da şehirden ayrıldılar. Ancak Urfa yakınlarında bulunan Şebeke mevkiinde milis kuvvetlerinin taarruzu sonucu Fransız garnizonuna bağlı askerlerin birçoğu yok edilirken bir kısmı da esir alındı.⁶⁵ Bu olay gerek Fransız gerekse de Amerikan basınında yer aldı. Aslında Fransız işgali altındaki Urfa ve Antep gibi şehirlerdeki gelişmeler bu bölgelerde görev yapan NER çalışanları aracılığı ile Halep'teki ana merkeze, buradan telgrafla İstanbul ve Beyrut'taki Amerikan temsilciliklerine, oradan da ABD'deki yetkililere ve Amerikan basınına servis ediliyordu.⁶⁶ Örneğin The New York Times gazetesinin 15 Nisan 1920 tarihli haberinde, şehri çevreleyen dağların Kürt, Türk ve Araplar tarafından kuşatıldığı, Fransızların iâşe bakımından zor durumda bırakılarak şehri terk etmelerine çalışıldığına yer veriliyordu. Aynı haberde, Ermenilerin de gıda sıkıntısı çektiği, bu konuda İstanbul'daki ABD temsilcisi Amiral Bristol'a ve ABD'nin Beyrut Konsolosu General Paul Knabenshue çekilen telgraflarda yardım çağrıları yapıldığına yer verilmiştir.⁶⁷

Daha sonra Kuvâ-yi Millîyeciler ile yapılan anlaşma sonucu Urfa'dan ayrılan Fransız garnizonunun, şehrin yakınlarında uğradığı baskın ise ABD kamuoyunda ses getirdi. Associated Press kaynaklı The New York Times

⁶⁴ NER, *ABA132C022801*; *ABA132C022802*, *The Acorne*, Volume: 2, No. 28, 17 Temmuz 1920, s. 1-2. Ayrıca bkz. Holmes *a.g.e.*, s. 105-106.

⁶⁵ Kuvâ-yi Millîye temsilcileri ile Fransız askerleri arasında araçlar vasıtasıyla 8 Nisan'da başlayan anlaşma görüşmeleri, 9 Nisan 1920 tarihli şehrin boşaltılmasına dair anlaşma hususları ile Fransız ordusuna karşı düzenlenen taarruz hakkında detaylı bilgi için bkz. Müslim Akalın, *Urfa Kurtuluş Destanı: "Millî Mücadelede Urfa"*, *Anılar-Belgeler*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008, s. 143-168.

⁶⁶ Güneydoğu Anadolu'daki Fransız işgalleri ve buna karşılık Kuva-yi Millîye örgütünün karşı taarruzu nedeni ile yaşanan çatışma hali NER'in bölgedeki faaliyetlerini güçleştirmişti. Fransız işgallerini meşru gören NER raporlarında, Halep ana merkezine bağlı Antep'in aralıksız kuşatma altında olduğu ve kahramanca savunulduğuna dair ifadeler yer veriliyordu. Ayrıca Halep'in, Urfa, Mardin ve Diyarbakır ile iletişiminin sık sık kesildiğinden, dolayısıyla altmış gün kadar uzun bir süre bu bölgelerde neler olduğuna dair sağlıklı bilgi alınmadığı ilgili raporlarda geçmekteydi. NER, *ABA132C0219003*, *The Acorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3.

⁶⁷ "Americans Besieged in Two Turkish Towns; Their Flag Defied; French Move to Rescue", *The New York Times*, 15 April 1920, s. 1.

gazetesinin 26 Nisan 1920 tarihli haberinde, beş yüz kişilik Fransız birliğinin Urfa'yı tahliye ettikten sonra yok edildiğine dair raporların geldiği, olayla ilgili detaylı bilgilere ulaşılamadığı ancak Amerikalı yardım çalışanlarının tamamının güvende olduğu belirtiliyordu.⁶⁸ Aynı gazetenin ertesi günkü haberinde, NER'in Halep merkezi yöneticisi Dr. Robert A. Lambert'ten alınan bilgiye göre Fransız birliğinin katledildiğine dair haberin doğru olduğu, Fransız garnizonundan üç yüz kişinin Cerablus'a doğru giderken öldürüldüğü ifade ediliyordu.⁶⁹ Fransızların uğradığı baskın sonrası Fransız askerlerinin kayıplarına dair gazeteye sağlıklı raporların ulaşmadığı çelişkili ölü sayılarından anlaşılmaktadır. Örneğin 1 Mayıs 1920 tarihli *The New York Times* gazetesinin *Türkler ve Kürtler 400 Fransız'ı Katletti* başlıklı haberinde, Urfa yakınlarındaki bir dağ geçidinde Kürt ve Türklerden oluşan üç bin kişilik bir eşkıya grubu tarafından Fransızların saldırıya uğradığı, bu saldırı sonucu dört yüz Fransız askerinin⁷⁰ öldüğü belirtilmektedir. İlgili haberde, NER'de muhasebe uzmanı olarak çalışan ve 1920'nin başlarında Urfa'daki yardım çalışmalarının mali yapılarını denetlemek amacıyla şehre gelen Britanya asıllı Albay G. W. Woodward'ın da bu olaylara tanıklık ettiği vurgulanmıştır.⁷¹ Yine Woodward'ın ifadelerine dayalı *The New York Times*, *The Evening World*, *Los Angeles Evening Herald* ve *The Healdsburg Tribune* gazetelerinde yer alan benzer haberlerde bu olay hakkında biraz daha detaylı bilgilere yer verilmişti. İlgili haberlerde, iki bin kişilik Kürt birliğinin sabah saat 08:00'dan saat 10:30 kadar yaklaşık iki buçuk saatlik taarruzu sonucu üç yüz altmış yedi Fransız'ın öldüğü, bir subay ile yüz otuz iki askerinin esir alınarak Urfa'ya getirildiği vurgulanıyordu.⁷²

Fransızların Urfa'dan ayrılması ve ardından yaşanan olaylar sonrasında NER'in Halep bölgesi sorumlusu Dr. Lambert, incelemelerde bulunmak üzere şehre geldi. Gelişinden kısa bir süre sonra Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Dr. Lambert'e resmî bir ziyaret gerçekleştirdi. Ali Rıza Bey, Dr. Lambert'a Fransızların öldürülmesinde bir sorumluluğunun olmadığını, hatta önlemeye çalıştığını ifade etti. Dr. Lambert, kendisinden yazılı bir

⁶⁸ "500 French Troops Wiped Out at Urfa, Constantinople Hears", *The New York Times*, 26 April 1920, s. 1.

⁶⁹ "American Fought Turks at Aintab; Confirm Slaying of French"; *The New York Times*, 27 April 1920, s. 4. 28 Nisan tarihli haberde ise bu olayla ilgili olarak ilk gelen raporlarda belirtilen sayıdan daha az yani yaklaşık iki yüz Fransız askerinin öldüğü belirtilmiştir. "French had 200 Killed", *The New York Times*, 28 April 1920, s. 13.

⁷⁰ Urfa'yı işgal eden Fransız garnizonunun içerisindeki askerlerin çoğunluğu Müslüman Cezayir ve Senegal asıllı askerlerden oluşuyordu. Holmes, *a.g.e.*, s. 65.

⁷¹ "Turks and Kurds Massacre 400 French", *The New York Times*, 1 May 1920, s. 17.

⁷² "Telss of Slaughter of French Garrison", *The New York Times*, 9 Mayıs 1920, s. 1; "American Sees Kurds Slaughter 367 Frenchmen", *The Evening World*, 8 May 1920, s. 2.; "Kurd Troopers Slay French Soldiers", *Los Angeles Evening Herald*, 9 Haziran 1920, s. A14; "Are Victims of Turk Treachery", *The Healdsburg Tribune*, 29 Haziran 1920, s. 4.

savunma ile suçsuz olduğunu, kuşatma sürecini ve Kuvâ-yi Millîye kuvvetlerinin tutumunu beyan etmesini istedi. Yapacağı yazılı beyanatın birer kopyasını ise Fransız, İngiliz ve Amerikalı yetkililere vereceğini belirtti. Bunun üzerine Ali Rıza Bey, başından sonuna kadar Urfa'da yaşananları Dr. Lambert'e aktardı.⁷³ Dr. Lambert, dört gün kaldıktan sonra kentten ayrıldı. Kendisi ile beraber NER ile sözleşmeleri biten Colin Campbell Clement, Bayan M. Louise Law ve Bayan Mansfield da Urfa'dan Halep'e geçti.⁷⁴ Ardından önce hemşire Harriett A. Smith ve Margaret Waller, 31 Mayıs 1920'de ise Teğmen Charles F. Weeden⁷⁵ bölgeyi terk etti. Margaret Waller, 1920 sonbaharında Urfa'ya tekrar geri geldi. Yedi ay NER'in Urfa'daki kliniğini yönettikten sonra kentten ayrılarak Amerika'ya döndü. Diğer taraftan Urfa İsviçre Hastanesi'ni yöneten Dr. Andreas Vischer ve eşi İsviçre'ye giderken hastaneyi ve mülklerini Bayan Holmes'e emanet ettiler. Dolayısıyla Holmes, Vischer'lerin meslektaşı Jacob Künzler'in Ağustos 1920'de Urfa'ya gelişine kadar tam teşekküllü bu hastane ile de ilgilenmek zorunda kaldı.⁷⁶

Diğer taraftan Dr. Lambert ziyareti sonrasındaki izlenimlerini 21 Nisan 1920 tarihli mektubu ile İstanbul'daki NER merkezine ileticekti. 15 Mayıs 1920 tarihli *The Acorne*'de ise Dr. Lambert'in Urfa'ya dair notlarına yer verildi. Yol boyunca farklı bölgelerdeki nüfuz sahibi kişilerin ve jandarma birliklerinin koruması altından ihtiyatlı bir yolculuk geçirdiğini ifade eden Dr. Lambert, Arap ve Türk memurların kendilerine karşı kibar ve yardımsever bir tutum sergilediklerinin altını çiziyordu. İşgalci Fransızlar ile millî güçler arasındaki silahlı çatışmaların 9 Şubat'ta başladığını belirten Dr. Lambert, şehrin tahliyesi için Fransızlara bir ultimatoom verildiği ancak bu notanın Fransızlarca geri çevrildiğini ifade ediyordu. Kısa süreli çatışmaların devam ettiği Urfa'da, gıda sıkıntısı çekilmesi ile birlikte 9 Nisan'da Fransızların şehirden çekilmeyi kabul ettiği ilgili haberde belirtilmişti. Bu işgal süresince Urfa'daki Amerikalıların, Kuvâ-yi Millîye birlikleri ile Fransızlar arasında kaldığı vurgulanmaktaydı. Dr. Lambert, işgal sırasında Fransızların şehirde yaklaşık beş yüz kişilik bir garnizona sahip olduğu, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu millî güçlerin sayısının ise zaman zaman değişmekle birlikte muhtemelen üç bin ila dört bin arasında olduğunu belirtmekteydi. Kısa bir süre sonra şehir yönetimi Kuvâ-yi Millîyecilerin eline geçmişti. Dr. Lambert'in ifadesine göre

⁷³ Holmes, *a.g.e.*, s. 125-129.

⁷⁴ NER, *ABA132C0219003*, *The Acorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3; Holmes, *a.g.e.*, s. 130.

⁷⁵ *The Acorne*'nin 10 Nisan 1920 tarihli tekbisinde; Charles F. Weeden'in 21 Şubat 1920'de Urfa'dan ayrıldığına dair bir haber geçilmesine rağmen şehirde yaşanan olağanüstü siyasi durum (kuşatma) nedeni ile kendisinin Urfa'dan ayrılamayıp, kentteki yardım çalışmalarında görev almaya devam ettiği ifade edilmiştir. NER, *ABA132C0215003*, *The Acorne*, Volume: 2, No. 15, 10 Nisan 1920, s. 3.

⁷⁶ Holmes, *a.g.e.*, s. 133.

şehirdeki Ermeniler kendi bölgelerinde gerek Fransız gerekse de Türk kuvvetlerinin yer almasına müsaade etmemişlerdi. Aynı haberde, çatışmalar sırasında birkaç Ermeni'nin ölmüş olmasının ise muhtemelen kaza kurşununun kaynaklı olduğu vurgulanıyordu.

Dr. Lampert'in tespitlerine göre, Fransız askerleri asla gelmeyen ikmalle birlikte son yiyeceklerini, umutlarını ve beklentilerini çatışmalar sırasında kaybetmişti. Fransızlar, 9 Nisan 1920 tarihli anlaşmaya göre Urfa'yı müdafaa edenlerinin kendilerine saldırmayacaklarına kanat getirdikten sonra 11 Nisan gecesi şehirden ayrıldı. Sabaha karşı sayıları birkaç bini bulan ve Urfa müdafaasında yer alan Kürtler tarafından yapılan taarruz neticesinde dört yüz elli Fransız askerinin çoğu öldü. Yaşanan bu çatışma sırasında Urfa'da bulunan NER muhasebecisi Albay G. W. Woodward da yer almıştı. Bölgeden ayrılan Fransızlara refakat eden Türk jandarmalarına sığınan Woodward canını zor kurtarıırken NER'in Ermeni yardım çalışanı ise ölenler arasındaydı. Yüz kişiden az olmak üzere bir grup Fransız askeri ise esir alınarak Urfa'ya getirilmişti.

Yine Dr. Lambert'in ifadesi ile şehir, kuşatma sonrası oldukça düzenliydi. Ermeniler serbestçe hareket edebiliyor, uzun süre işgal altında kalmakla beraber büyük bir ihtiyaç içerisinde değildiler. Kentte beş binden fazla Ermeni yaşamaktaydı, şehirde asayiş sağlandığı takdirde büyük çoğunluğu kendilerini geçindirebilirdi. Türk yetkililer ise kendisine, Ermenilerin koruma altına alınacağını söylemişti.⁷⁷

Diğer taraftan kuşatma sırasında Fransızların savunma hattı dâhilinde kalan NER'in yeni binasının camları ve kapıları kırılmış, duvarları mermi izleri ile ağır hasar alan bu ev neredeyse kullanılmaz hale gelmişti. Dolayısıyla Bayan Holmes'in niyeti, eski yetimhanede kalıp, yardım çalışmalarını buradan organize etmektir. Ancak Dr. Lambert, bu isteği veto ederek, yeni evin onarılmasını ve buraya geçilmesini istedi. Bunun üzerine yeni binada hummalı bir çalışma başladı. Öncelikli olarak çalınan ya da yırtılan çadırlardan arta kalanlarla derme çatma bir yemekhane oluşturuldu. Uygun bir fiyata Ermeni mahallesindeki yıkılmış evlerin taşları satın alınarak fırın, mutfak ve deponun üzerine bir kat çıkıldı. Binanın etrafı basit bir duvarla çevrelendi ve arazi içerisine çocukların yatacakları çadırlar yerleştirildi. 1 Haziran 1920'de Ermeni yetimler yeni binaya nakledildi. Böylelikle NER'in Urfa'daki faaliyetleri yeniden organize edildi. Çok sayıdaki çocuğu idare etmek için çeşitli bölümler oluşturuldu. Müslüman evlerinden ayrılıp, NER'e sığınan Ermeni kadınlar ve kızlar, bölüm başkanı sorumlusu olarak atandılar. Bunun karşılığında barınmaları NER tarafından karşılanmış, ayrıca yaklaşık beş dolarlık bir ücret ödenmişti.

⁷⁷ NER, ABA132C0219003, *The Acorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920, s. 3.

Gündelik hayata dair ne varsa her şey iş bölümüne ayrılarak başarılı bir sistematik içerisinde yürütüldü. Buna göre; buğday yıkayıcılar, ekmek yapıcılar, fırıncılar, pişiriciler, aşçı, mutfakçılar, yatak yapanlar, nevesim dikenler, dikiş ve tamir yapanlar, çamaşır yıkayanlar, eczaneye, kliniğe ve küçük çocuklara bakmakla sorumlu olanlar gibi pek çok iş kolunda çocuklar örgütlendi. Bütün ev işlerini kızlar yaparken erkekler alanı temizliyor, su taşıyor, değirmencilik, duvarcılık, terzilik, marangozluk ve kunduracılık gibi zanaatlarla uğraşıyorlardı. Kunduracılık bölümü o kadar verimli çalışmıştı ki 1920 sonbaharı geldiğinde bütün yetim çocuklar ayakkabı ile donatılmıştı. Hatta kundura atölyesi ve terzihanedeki üretim fazlası malların satılmasına karar verilerek, Eylül 1920’de şehir merkezinde bulunan kapalı çarşının girişinde yıllık kirası elli dolardan az olan bir dükkân kiralandı. Ayrıca kızların ördükleri çoraplar ve kazakların da satıldığı bu dükkân bir yıl açık kaldıktan sonra kapatıldı. Bir yılsonunda yapılan satışlardan ise bin dolarlık bir kâr elde edildi.⁷⁸

Ankara hükümetinin iyiden iyiye Anadolu’da varlığını hissettirmesine müteakip 1920’lerin sonlarına doğru birtakım kısıtlamalarda beraberinde gelmişti. Özellikle gümrük vergilerinin artması Urfa’daki NER çalışanların Halep üzerinden getirdikleri mallarda sıkıntılar yaşamasına neden olacaktı. Amerikalıların şehirde karşılaştıkları diğer bir sıkıntı ise iletişim sorunuydu. Bayan Holmes’un ifadesine göre, 1920’lerin sonlarından Ağustos 1921’e kadar bölgeye düzenli posta hizmeti sağlanamayıp, mektuplar sansüre uğrarken gazete ve dergiler yasaklanmıştı.⁷⁹

Ülkenin muhtelif yerlerinde olduğu gibi Urfa’daki misyonerler de eskisi kadar rahat hareket edemeyeceklerdir. Özellikle Güneydoğu Anadolu ve Çukurova bölgesinde yaşanan Fransız işgalleri gerek Ankara Hükümeti gerekse de halk nezdinde Fransızlara karşı Anadolu’da olumsuz bir havanın esmesinde önemli bir etkendi. Bu gelişmelerin bir yansıması olarak Urfa’daki Kapusen keşişleri ile Fransisken rahibeler, hükümet kararı ile Ocak 1921’de şehri terk etmişlerdir. Kendileri Urfa’da buldukları süre içerisinde NER çalışanları ile tam bir uyum içerisinde hareket etmişlerdi. Hatta bu misyonerler giderken sorumlulukları altındaki yüz kadar öksüzün bakımını NER’e devredecekti.⁸⁰ Diğer taraftan Mart 1921’den itibaren Urfa’daki yetimhanenin Beyrut’a taşınması dair görüşler NER yetkilileri arasında dillendirilmeye başlandı. Taşınma fikrindeki temel nedenlerden ilki Halep’ten gelen yardım malzemelerinin sağlıklı bir şekilde şehre ulaşamaması, ikincisi ise Misak-ı Millî sınırları dışından kentte gelen mallara Ankara hükümeti tarafından koyulan yüksek

⁷⁸ Holmes, *a.g.e.*, s. 134-142.

⁷⁹ Holmes, *a.g.e.*, s. 144, 146, 164.

⁸⁰ Holmes, *a.g.e.*, s. 158-159.

gümrük vergileriydi.⁸¹ Dolayısıyla NER üyeleri için de artık rüzgâr tersten esmeye başlıyordu.

Temmuz 1921 ile Kasım 1921 yılları arasında Yakınoğu Yardım Heyeti'nin Urfa'daki çalışmalarını Mary C. Holmes tek başına yürüttü. Kasım ayının sonuna doğru Bayan Flora Stanton Kalk ile Bay Menno Shellenberger ve Shelly çalışmalara destek vermek adına Urfa'ya geldi. Bu sırada kentte yoğun bir şekilde çiçek hastalığı salgını söz konusuydu. Kısa bir süre sonra Bay Shelly, NER'in Diyarbakır ve Mardin'deki yardım çalışmalarına katılmak adına Urfa'dan ayrıldı. Ancak bu genç Amerikalı yola çıkmadan önce tedbir amaçlı çiçek aşısı yaptırmamanın bedelini birkaç hafta sonra canıyla ödedi.⁸²

NER tarafından Urfa'da 1919-1922 yılları arasında sağlık faaliyetleri, yetimhane hizmetleri ve meslek edindirme programları başarılı bir şekilde yürütülürken yardım çalışanlarının çok arzulayıp da istikrar yakalayamadıkları tek faaliyet kolu eğitim alanında oldu. Okul binası, kara tahta, ders kitabı, defter ve nitelikli öğretmen eksikleri NER adına şehirdeki eğitim çalışmalarının başarılı bir şekilde hayata geçmesine imkân vermemiştir. Dolayısıyla 1921 yılında Mary C. Holmes, NER'in Beyrut'taki genel müdürü Howard B. MacAfee'ye, gerekçeleri ile birlikte Urfa'daki çalışmalarının yararlı olmamaya başladığını ifade eden uzun bir mektup gönderdi. Holmes'ın mektubuna cevap olarak yazılan yazıda, Urfa'daki yetimhanenin taşınması emri verildi. Aynı yazıda, Diyarbakır ve Mardin'deki yetimhanelerin de Beyrut'a taşınması hususunda bu şehirlerdeki NER çalışanlarının da bilgilendirilmesi isteniyordu.

Böylece 1922 yılına girildiğinde Urfa'daki yetimhanenin Beyrut'a taşınması için hazırlıklara başlandı. Bu konuda Ankara hükümetinden de gerekli izinler alındı ve kış mevsiminin bitmesi için beklemeye geçildi. Bu süre zarfında çocukların nakli için Bayan Holmes ve Bayan Kalk sevkiyat planları üzerine çalışmalar yaptılar. Her bir çocuk için ayakkabı atölyesinde ayakkabılar yapılıp, terzihane de kıyafetler dikildi ve yedek giysilerini taşımaları için çocuklara göre sırt çantaları hazırlandı. İlk grup 2 Nisan 1922'de Urfa'dan Bayan Kalk ve Jacob Künzler'in⁸³ sorumluluğunda Urfa'dan yola çıktı. İlk gün yirmi beş kilometre yürüyen çocuklar, çevredeki uygun mağaralarda geceyi geçirdiler. Ertesin gün Suruç'a varıldı ve bir handa geçirilen gecenin sabahında çocuklar temin

⁸¹ Holmes, *a.g.e.*, s. 164, 166.

⁸² Holmes, *a.g.e.*, s. 184, 185.

⁸³ Urfa'da uzun yıllar görev yapan Jacob Künzler ile eşi, dile ve bölgeye hâkim oldukları için Ermeni yetimlerin nakledilmesinde önemli rol oynamışlardır. Nisan 1922'den Kasım 1922'ye kadar Urfa, Mardin, Diyarbakır, Harput, Eğin, Arapkir ve Malatya civarlarında yaşayan sekiz bin kadar Ermeni yetim çocuğun nakliyesi hususunda NER tarafından görevlendirilmişlerdir. Künzler, *a.g.e.*, s. 179.

edilen arabalarla Fırat nehri yakınlarındaki Cerablus'a nakledildi.⁸⁴ Çocuklar buradan Halep'e, Halep'ten NER tarafından Beyrut yakınlarındaki Ghazir (Gazir)'de tesis edilen Amerikan yetimhanesine götürüldüler.⁸⁵ Urfa'daki yetimhanenin boşaltılması Nisan ayının sonlarına kadar sürdü. 27 Nisan 1922'de Bayan Holmes'ın yanındaki dört kişiyle Urfa'dan ayrılması neticesinde NER'in Urfa'daki çalışmaları son buldu.⁸⁶

3. Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde Urfa, birçok dine ev sahipliği yapıp, kültürel bir zenginlik içerisinde varlığını sürdürmeyi başardı. Bölgenin bu kültürel çeşitliliği, Batılı Hristiyan misyonerlerin de ilgisini çekti. Kent özellikle Fransız, Amerikan, Alman ve İsviçreli misyonerlerin XIX. yüzyıldaki misyonerlik çalışmalarına sahne oldu. Bu çerçevede misyonerler tarafından din öğretisinin yanı sıra eğitim, sağlık, yetimhane ve endüstriyel alanda meslek edindirme programları gibi çok yönlü faaliyetler gerçekleştirildi. Dönemin modern eğitim anlayışı, sağlık hizmetleri ve verimli üretim tekniklerini Urfa halkıyla buluşturan misyonerler, zaman içerisinde şehirdeki nüfuslarını artırdılar.

1890'ların ortalarına kadar demografik çeşitliğin uyum içerisinde yaşadığı bu kentte, 1895'te Ermeni ve Müslüman ahali arasında yaşanan olaylar huzur ortamının bozulmasına neden oluyordu. Aslında adi bir vaka olarak nitelendirilen bu hadiseleri, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarında yaşanan sosyal patlamaların Urfa'daki tezahürü olarak yorumlayabiliriz. Dolayısıyla bozulan toplumsal ve kültürel uyum, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde çok farklı bir boyuta ulaşacaktı. Ermeniler ile Türkler arasında vuku bulan bu olaylar dünya siyasetinin, özellikle de ABD kamuoyunun dikkatini çekti. Sonucunda ise Ermenilere yardım etmek amacıyla ABD merkezli *Ermeni Yardım Komitesi* (The Armenian Relief Committee, ARC) adı ile bir

⁸⁴ Holmes, *a.g.e.*, s. 192-194.

⁸⁵ NER'in Beyrut/Lübnan bölgesi sorumlusu Howard B. MacAfee öncülüğünde bölgede dört büyük yetimhane oluşturuldu. Bunlar Beyrut, Sidon (Sayda), Jebail (Biblos) ve Ghazir (Gazir)'de yer alıyordu. Sidon'da karma bir yetimhane oluşturulurken Jebail'deki yetimhane erkek yetimlere, Ghazir'deki yetimhane ise kız yetimlere tahsis edilmişti. Güneydoğu Anadolu bölgesindeki yetimlerin bir bölgede toplanma nedenlerinin başında Anadolu'daki siyasi dengelerin değişmesi gelmekle birlikte, aynı zamanda NER'in gider kalemlerini azaltma düşüncesi de vardı. Ayrıca birleştirme programı sayesinde NER yetkilileri, yetimhanelerde büyüyen çocukların belirli bir yaşa gelip, yetimhaneden ayrıldıkları zaman iyi birer yurttaş ve özgür bireyler olmaları için çocuklara eşit düzeyde eğitimler ve mesleki programlar tesis etmeyi hedeflemişlerdi. Bu kapsamda Lübnan'ın yüksek kesimlerinde yer alan Ghazir'deki yetimhaneye bin iki yüz Ermeni kız yetim yerleştirildi. Aslında burada tesis edilen yetimhane önceden Katolik manastırıydı ve NER çalışanı olan Bay ve Bayan Louis Foley'in denetimindeki bu yetimhanede köyün papazı da dersler verdi. NER, *ABA132C0418001; ABA132C0418002, Near East Relief, Volume: 4, No. 18, 7 Mayıs 1922, s. 1-2.*

⁸⁶ Holmes, *a.g.e.*, s. 199.

yardımlarını organize eden bir yapıya dönüştürüldü. 1919 yılında ise bu örgüt *Yakındoğu Yardım Heyeti* (Near East Relief, NER) adını alarak örgütlenme sürecini tamamladı. Bu örgüt, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Urfa'da da yardım çalışmaları yaptı.

Yakındoğu Yardım Heyeti (NER)'nin 1919 baharında Urfa'da başlattığı yardım faaliyetleri Nisan 1922 yılına kadar devam etti. Söz konusu yardım hizmetlerini sağlık, gıda ve giysi, yetimhane ve meslek edindirme çalışmaları olarak sınıflandırmak mümkündür. Sağlık hizmetleri çerçevesinde kentte bulunan İsviçre Hastanesi ile iş birliği yapılarak hastanenin tıbbî ihtiyaçları da NER tarafından karşılandı. Ayrıca NER'in açtığı bir başka klinikte ise Urfa halkına sağlık hizmetleri verildi. Öte yandan savaş döneminin bir sonucu olarak yaşanan iktisadi buhran ve enflasyon ile kente gelen çok sayıda Ermeni sığınmacıdan kaynaklı bölge halkının ihtiyacını karşılamak üzere gıda ve giysi yardımları yapıldı. Aynı zamanda çok sayıda Ermeni yetimi koruma altına alan NER çalışanları, iki yerleşim yerinde yetimhane hizmetleri verirken bu yetimhanelerde Müslüman hanelerden toplanan Ermeni kadın ve kızlar da barındırıldı.

NER'in Urfa'daki faaliyetleri incelendiğinde 1919 yılındaki faaliyetlerin daha kapsamlı ve etkili olduğu görülmektedir. Bunun temelinde ise Urfa'nın yıl içerisinde İngilizler tarafından işgal edilmesi ve İngilizlerin Amerikalı yardım çalışanlarının şehirdeki faaliyetlerine destek olmaları yatmaktadır. Ancak Kasım 1919'dan itibaren şehrin yönetiminin Fransız işgal kuvvetlerine geçmesi yardım çalışmalarını olumsuz etkiledi. Çünkü Fransızların tutum ve davranışları karşısında Müslüman halkın örgütlenip, Urfa müdafaasını başlatması şehirde olağanüstü bir durumun yaşanması sebep oluyor, NER'in de çalışmalarını sekteye uğrattıyordu. Şubat - Nisan 1920 tarihleri arasında Urfa'da yaşanan Millî Mücadele hareketi neticesinde Fransızlar bölgeden çekilmek zorunda kalırken NER yeniden toparlanma sürecine girdi. Ancak Ankara Hükümeti'nin Anadolu'daki başarısı ve Misak-ı Millî sınırları içerisinde oluşturmaya başladığı denetim mekanizması ile birlikte yabancı kurum ve kuruluşların hareket sahaları zaman içerisinde daraldı. Dolayısıyla değişen siyasi ve askeri dengeler NER'in Anadolu'daki faaliyetlerini de derinden etkiledi. Bunun sonucunda NER yetkililerinin aldığı karar gereği Nisan 1922'de NER'in Urfa'daki yardım faaliyetlerine son verildi.

Kaynakça

1- Arşiv Belgeleri

Records of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Affiliates, and Successor Organizations. Turkey and the Balkans, 1825-1999. American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ, SALT Research/ Near East Relief (NER):

NER, ABA132C027026, *Hand Book-Near East Relief*, Publisher: The Headquarter of the Near East Relief Committee, October 1920.

NER, ABA132C037002A13, 27 Şubat 1919

NER, ABA132C037014A03, *16th Meeting*, 28 Nisan 1919.

NER, ABA132C027026, *Hand Book-Near East Relief*, s. 44.

NER, ABA132C0103005, *The Acorne*, Volume: 1, No. 3, 21 Haziran 1919.

NER, ABA132C0105003, *The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919.

NER, ABA132C0105005, *The Acorne*, Volume: 1, No. 5, 5 Temmuz 1919.

NER, ABA132C010600, *The Acorne*, Volume: 1, No. 6, 12 Temmuz 1919.

NER, ABA132C0107001, *The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919.

NER, ABA132C0107006, *The Acorne*, Volume: 1, No. 7, 19 Temmuz 1919.

NER, ABA132C0113001, *The Acorne*, Volume: 1, No. 13, 30 Ağustos 1919.

NER, ABA132C0113002, *The Acorne*, Volume: 1, No. 13, 30 Ağustos 1919.

NER, ABA132C0201004, *The Acorne*, Volume: 2, No. 1, 3 Ocak 1920.

NER, ABA132C0210002, *The Acorne*, Volume: 2, No. 10, 6 Mart 1920.

NER, ABA132C0215003, *The Acorne*, Volume: 2, No. 15, 10 Nisan 1920.

NER, ABA132C0219003, *The Acorne*, Volume: 2, No. 19, 15 Mayıs 1920.

NER, ABA132C022801, *The Acorne*, Volume: 2, No. 28, 17 Temmuz 1920.

NER, ABA132C022802, *The Acorne*, Volume: 2, No. 28, 17 Temmuz 1920.

NER, ABA132C0418001, *Near East Relief*, Volume: 4, No. 18, 7 Mayıs 1922.

NER, ABA132C0418002, *Near East Relief*, Volume: 4, No. 18, 7 Mayıs 1922.

2- Telif ve Tetkik Eserler

Acrne, *Speakers' Handbook of American Committee for Relief in the Near East*, Publisher: The Headquarters of the Committee, Volume: 19, New York 1920.

Akalın, Müslim, *Urfa Kurtuluş Destanı: "Millî Mücadelede Urfa", Anılar-Belgeler*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008.

Alan, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

_____, "1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakınoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee-NER) Çalışmaları", *Geçmişte Günümüze Göç*, Editör: Osman Köse, Cilt: 1, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 661-681.

Ayışığı, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Barton, James L., *Story of Near East Relief (1915-1930)*, The Macmillian Company, New York 1930.

Canlı, Mehmet, "Millî Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 38, Ankara 1995, s. 42-49.

Çoban Döşkaya, Füsün, "Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi (ATDD)*, İlkbahar 2018, 5(14), s. 84-119.

Daniel, Robert L. *American Philanthropy in the Near East 1820-1860*, Ohio University Press, Athens 1970.

Deveci Bozkuş, Yıldız, "Mary Caoline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı: 9/4, Bahar 2014, s. 341-370.

Ekinci, Abdullah, ASOğLU, İsmail, “Urfa’da Bir Hristiyan Kadın Misyoner: Corinna Shattuck ve Faaliyetleri”, *Osmanlı Urfası*, Editör: Abdullah Ekinci, Cilt: 1, Urfa Okulu Yayınları, İstanbul 2018, s. 404-421.

Holmes, Mary Caroline, *Urfa’daki Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2017.

İnan, Uğur, *Osmanlı Devlet’inde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Kılıç, Selami, “Ermeni Dostu Olarak Tanınan Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi (ATAM)*, XVII, Kasım 2001, s. 585-601.

Kieser, Hans-Lukas, *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri’ndeki Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010.

_____, “Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak*, Derleyenler: François Georgeon, Paul Dumont, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2011, s. 257-287.

Künzler, Jacob, *Kan ve Gözyaşları Ülkesinde; Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya’da Yaşananlar 1914-1918*, Çeviren: Perim Ozan, Belge Yayınları, İstanbul 2012.

Kürkçüoğlu, Cihat “Urfa’da İlk Misyonerler ve Küçük Bir Klinikten Urfa Misyoner (İsviçre) Hastanesi’nin Doğuş Öyküsü”, *Şanlıurfa: Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2002, s. 61-64.

Stone, Frank A., *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu’da Amerikan Misyoner Okulları*, Çeviren: Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.

Yurdakul, İlhami, “Urfa’da Ermeni Olayları ve 29 Aralık Vakası (1845-1914)”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, Aralık 2016, s. 136-144.

Yücel, İdris “Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körleri Okulu (1902-1904)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 7, Sayı: 14, Güz 2011, s. 65-86.

3- Tezler

Carpenter, Kaley M. *A Worldly Errand: James L. Barton’s American Mission to the Near East*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton Theological Seminary, Princeton 2009.

Tekir, Hürü Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmaların Eğitimi ve Toplumsal Hayattaki Rollerini (1899-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015.

Yücel, İdris, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005.

4- Süreli Yayınlar

Los Angeles Evening Herald

The Evening World

The Healdsburg Tribune

The New York Times